

Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος και παντού αυτός είναι σε αλυσίδες. Ένας θεωρεί τον εαυτό του εξουσιαστή των άλλων, αλλά παραμένει περισσότερο σκλάβος απ' ό,τι αυτοί. Πως αυτή η αλλαγή προκλήθηκε; Αυτό δεν το γνωρίζω.

Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract*

Φιλελευθερισμός

Ο φιλελευθερισμός αποτελεί την οικονομική φιλοσοφία που υποστηρίζει τις αρχές της *ελάχιστης παρέμβασης του κράτους* στην λειτουργία των αγορών και της *ατομικής ιδιοκτησίας* των μέσων παραγωγής. Τα ατομικά συμβόλαια συνιστούν την νομική βάση του φιλελευθερισμού και η ιδεολογία του είναι θεμελιωμένη στη θεωρία του *υποκειμενισμού*. Στον υποκειμενισμό τον αρχαίων σοφιστών και ιδιαίτερα στην διδασχή του κορυφαίου δάσκαλου, του Πρωταγόρα, στηρίχθηκε ο Adam Smith για να εδραιώσει φιλοσοφικώς την θεωρία του *προσωπικού συμφέροντος*. Στη σαγηνευτική τους λογική βασίστηκε το θεώρημα της συσσώρευσης του ατομικού πλούτου, ως η κατεξοχήν κινητήρια δύναμη της οικονομικής δράσης του ανθρώπου. Το ανεξίτηλο ρητό «πάντων χρημάτων μέτρον ο άνθρωπος» του ευρυμαθή αβδηρίτη φιλοσόφου, αποτελεί την ακρογωνιαία λίθο της ιδεολογίας της *laissez faire* οικονομίας. Η θεωρία του *υποκειμενισμού* και η *διγλωσσία της ρητορικής* των σοφιστών εντυπωσίασε έντονα τον Smith, που εξέφρασε τον θαυμασμό του, όχι μόνο για την ευστροφία του Πρωταγόρα και την μεγαλοπρέπεια του κυνικού Γοργία, αλλά κι ως σκωτσέζος, για το *‘ ύψος’ των διδάκτρων* που απαιτούσε ο Ισοκράτης από τους μαθητές της φημισμένης σχολής του!

Όταν δίδασκε ο Ισοκράτης [436-338 πχ] στην Αθήνα, την πιο μοντέρνα την εποχή εκείνη επιστήμη, την ρητορική, αναφέρει στον Πλούτο των Εθνών¹ ο Smith, “απαιτούσε ετήσια δίδακτρα από τους μαθητές του, δέκα μνες ή τριάντα τρεις λίρες στερλίνες για κάθε μαθητή. Με εκατό μαθητές που λέγεται ότι παρακολουθούσαν τα μαθήματα του, θα πρέπει λοιπόν να είχε βγάλει χίλιες μνες ή £ 3333 από κάθε σειρά μαθημάτων”. Πριν την εφεύρεση της τυπογραφικής τέχνης στην Ευρώπη, συνεχίζει ο Smith, ο *διανοούμενος* και ο *επαίτης* φαίνεται να είναι όροι σχεδόν συνώνυμοι, ενώ στην αρχαία Ελλάδα οι χρηματικές αμοιβές των επιφανών δασκάλων ως ανταπόδοση

¹ Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Penguin Classics, 1986, p. 237, “ Isocrates himself demanded ten minae, or thirty- three pounds six shillings and eight pence , from each scholar. When he taught in Athens, he is said to have had one hundred scholars...who attended what was at the time the most fashionable of all sciences, the rhetoric. He must have made therefore, by each course of lectures, a thousand minae or £ 3333”.

μιας τόσο σπουδαίας υπηρεσίας, ήταν πολύ μεγαλύτερες. Ειδικά ο Ισοκράτης, τονίζει ο Smith με βαθιά εκτίμηση στο πρόσωπο του αθηναίου σοφιστή, δικαίως επέπληξε τους σοφιστές που αναλάμβαναν την μόρφωση των μαθητών έναντι του ασήμαντου ποσού των τεσσάρων μνων! Την πράξη του Ισοκράτη την θεωρεί σωστή και δίκαιη, επειδή τους έκανε αυστηρές συστάσεις με βάση το επιχείρημα, ότι «αυτοί που διδάσκουν την σοφία πρέπει πρώτα οι ίδιοι να είναι σοφοί και να μη προσφέρουν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους σε χαμηλές τιμές, διότι τότε θα περιφρονηθούν για την πιο εμφανή ανοησία».

Το ανωτέρω επιχείρημα του Ισοκράτη, συνοψίζει την φιλοσοφική σκέψη του κλασσικού σχολείου, που χαρακτηρίζεται από την δεσπόζουσα θέση του προσωπικού συμφέροντος και την έμμονη ιδέα του καθορισμού της *τιμής* ή της *συναλλακτικής αξίας* κάθε αντικειμένου κι ανθρώπινης δραστηριότητας στην επίγεια ζωή. Το συγκεκριμένο περιστατικό με τον Ισοκράτη, αφορά *το αγαθό της παιδείας* κι όπως είναι γνωστό από πανάρχαιους χρόνους, πολύ πιο πριν από την εποχή του Πλάτωνος και του Ισοκράτη, θεωρείτο χυδαία προσβολή για το φιλόσοφο να διδάσκει έναντι χρηματικής αμοιβής τους μαθητές του. Το θέμα αυτό θα το τεκμηριώσουμε παρά κάτω, απλώς προς το παρόν είναι επαρκές να ειπωθεί ότι οι σοφιστές που θαυμάζει ο Adam Smith, είναι χρονολογικώς *οι πρώτοι* λόγιοι της αρχαιότητας που δίδασκαν «επί χρήμασι», γι αυτό ξεσήκωσαν την Πλατωνική σχολή κι ήταν ανάθεμα για τον Αριστοτέλη. Είναι εμφανές, ότι ο Smith στην προσπάθεια να θεμελιώσει την διαχρονική ισχύ της θεωρίας του ατομικού συμφέροντος, προσφεύγει στους σοφιστές που έκαναν την εμφάνιση τους σε μια συγκεκριμένη περίοδο, της ακμής της αθηναϊκής δημοκρατίας μετά τους περσικούς πολέμους και πριν το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου (470-404 πΧ).

Όμως, με το να αγνοεί συνειδητά ο καθηγητής της ηθικής φιλοσοφίας, τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, δημιουργεί τεράστια απορία στον μελετητή, διότι τι είδους ηθική φιλοσοφία και δίκαιο μπορεί να διδάξει ένας καθηγητής, χωρίς καμία μνεία στην Πολιτεία, στα Ηθικά Νικομάχεια ή την Ρητορική του Αριστοτέλη; Το να αναφέρει δύο από τους πιο επιφανείς διανοητές της ανθρωπότητας, μόνο σε σχέση με το εάν ο Πλάτωνας ήταν από εύπορη οικογένεια και είχε ζήσει με μεγαλοπρέπεια ή εάν έγινε ο Αριστοτέλης πλούσιος ως δάσκαλος του Αλεξάνδρου ή από τις διδασκαλίες του στο Λύκειο, δεν νομίζουμε ότι χρήζει κανενός σχολιασμού. Αυτό όμως που αναλυτικά θα σχολιάσουμε είναι, ότι οι θεωρητικές απόψεις του Smith περί ατομικής πρωτοβουλίας

και μεγιστοποίησης του προσωπικού συμφέροντος, συνδέονται σε σημαντικό βαθμό με την πολιτική φιλοσοφία του Hobbes. Κι αυτό, διότι ο Hobbes, ένα αιώνα πριν τον Smith, διαμόρφωσε τη θεωρία του *σύγχρονου υλισμού* με την έννοια της φυσικής κατάστασης (State of Nature) του ανθρώπου, ενός περιβάλλοντος όπου επικρατεί *ολοκληρωτική αναρχία και το άγριο ατομικό συμφέρον, πριν την δημιουργία του κράτους ως σύστημα διακυβέρνησης των πολιτών*. Ενός ανθρώπου που από την φύση είναι *ανταγωνιστικός και κακός (evil)*, που λειτουργεί ως *μεμονωμένη οντότητα* κι έχει ως κίνητρο την *κτήση* και την *μεγιστοποίηση του προσωπικού συμφέροντος*.² Ο άνθρωπος του Hobbes και του Smith έχει τα ίδια ακριβώς χαρακτηριστικά ως προς την επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος το οποίο πραγματοποιείται *μεμονωμένα*, ενεργώντας ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, *χωρίς την έννοια της κοινωνικότητας*.

Η διαφοροποίηση του Smith από τον Hobbes έγκειται στο γεγονός, ότι ο άνθρωπος του Smith είναι ένας δεινός 'πολεμιστής' χωρίς συναισθήματα που τον ενδιαφέρει αποκλειστικά η κατάκτηση του υλικού πλούτου. Ένας ψυχρός 'υπολογιστής' του *οικονομικού κέρδους* που δεν προτίθεται να προάγει το δημόσιο συμφέρον, ούτε και γνωρίζει πόσο το προωθεί ή εάν το προωθεί καθόλου. Ο οικονομικός άνθρωπος του Smith δεν είναι 'κακός', αλλά το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι η *επαύξηση του κέρδους του* και προς επίτευξη αυτού του 'ιδεώδους' σκοπού, πρέπει να αφεθεί να λειτουργεί στο περιβάλλον της *φυσικής ελευθερίας*. Η πολυπόθητη αυτή ελευθερία στις οικονομικές δραστηριότητες θα επιτευχθεί, εφ' όσον το κράτος απομακρύνει από πάνω του το βαρύ του *χέρι με τη κατάργηση των ρυθμιστικών κανόνων στη λειτουργία της οικονομίας*. Ο *κρατικός παρεμβατισμός δεν απαιτείται*, γιατί το άτομο και ιδιαίτερα ο επιχειρηματίας,

---

² Ο J.J. Rousseau (1712-1778) επέκρινε την θεωρία του «φυσικού ανθρώπου» του Hobbes, αλλά οι πολιτικές απόψεις του γεννηθέντος στην Γενεύη φιλοσόφου, διαμορφώθηκαν χρονολογικώς αργότερα στα κύρια έργα του, "Discourse on Inequality" (1754) και ιδιαίτερα "The Social Contract" (1762), τα οποία άσκησαν μεγάλη επιρροή στην Αμερικανική (1776) και την Γαλλική (1789) Επανάσταση. Εντούτοις, αρκεί να αναφέρουμε συνοπτικά, ότι ο Rousseau θεωρεί τον άνθρωπο στην «φυσική κατάσταση» ηθικώς 'αγνό' κι έχει την έμφυτη τάση της αποφυγής του πόνου, από όπου πηγάζει το συναίσθημα της συμπόνιας. Η ηθική και η αυτοσυγκράτηση μόνο μπορούν να αποκτηθούν μέσω της *μόρφωσης* σε μια πολιτική κοινωνία, γιατί ο άνθρωπος στην φυσική κατάσταση ενδέχεται να ενεργήσει με αγριότητα όταν δεν είναι *αυτάρκης*. Η αρνητική επιρροή της κοινωνίας στον άνθρωπο οφείλεται στην μετατροπή του *ένστικτου της αυτό-συντήρησης* σε amour-propre ή *υπεροψία*, που τον οδηγεί να συγκρίνει τον εαυτό του με άλλους, γεννώντας έτσι την αίσθηση της ευχαρίστησης στον πόνο ή την αδυναμία των άλλων. Ο Rousseau διατύπωσε την ανεξίτηλη φράση: «ο πρώτος άνθρωπος, που έχοντας *περιφράζει* ένα κομμάτι γης είπε, 'αυτό είναι δικό μου' και βρήκε τους άλλους αφελείς να τον πιστέψουν, αυτός ο άνθρωπος είναι ο *ιδρυτής της αστικής κοινωνίας* ... φυλάξου όταν ακούς αυτόν τον *απατεώνα*, εσύ έχεις καταστραφεί άπαξ και ξεχάσεις ότι *οι καρποί της γης ανήκουν σ' όλους εμάς και η ίδια η γη σε κανέναν*». — Διατριβή στην Ανισότητα.

καθοδηγείται στην επίτευξη του προσωπικού κέρδους από μία ακαθόριστη δύναμη, από ένα «*αόρατο χέρι*» που προάγει επίσης *χωρίς να γίνεται αντιληπτό* και το *δημόσιο συμφέρον*, που δεν αποτελούσε μέρος της αρχικής του πρόθεσης. Συνεπώς, οιαδήποτε μορφή κρατικού παρεμβατισμού στη φυσική αρμονία των αγορών είναι ανεπιθύμητη, επειδή μόνο κακό μπορεί να προκαλέσει στην εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Η ύψιστη προτεραιότητα του κράτους είναι, *η προστασία του ατόμου από τη βία και η κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ατομικής ιδιοκτησίας*. Γι αυτό, η επιβολή *φορολογίας* για την κάλυψη των δαπανών της *ασφάλειας του έθνους* είναι αποδεκτή και αναγκαία.

Μ' αυτό τον τρόπο επιχειρηματολόγησε ο Smith, αλλά η δεσμευτική προσφυγή του σε *μεταφυσικές δυνάμεις* πιστοποιεί το *λογικό αδιέξοδο* που είχε περιέλθει στη προσπάθεια να δικαιώσει μια *επιστημονικά ανυπόστατη θεωρία*. Ο στόχος του ήταν *arriori*, η *δικαίωση του αχαλίνωτου ατομικού κέρδους ως την θεμελιώδη αρχή ενός οικονομικού συστήματος*. Μπορεί ο Alan Greenspan, ως παρηγοριά να αναφέρει, ότι ο Smith μόνο *τέσσερες φορές* χρησιμοποιεί την φράση «*αόρατο χέρι*» στον Πλούτο των Εθνών, πλην όμως, *η καταμέτρηση των επαναλήψεων* δεν αναιρεί το γεγονός ότι η *επεξήγηση δεν είναι επιστημονική*. Ως αποδεικτικό στοιχείο παραθέτουμε το γεγονός, ότι η *άναρχη επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος* ιστορικά έχει οδηγήσει στον *οικονομικό παραλογισμό* και στην *παρακμή κοινωνιών*, που πιθανώς η πρόσφατη κρίση να οδηγήσει σ' αυτή την αμείλικτη αλήθεια. Είναι λοιπόν ωφέλιμο, να προσγειωθούμε στην πραγματικότητα *χωρίς τα αόρατα χέρια* και τους *εξορκισμούς πνευμάτων*, και ως εκ τούτου οφείλουμε θα εξετάσουμε την θεωρητική άποψη του Thomas Hobbes που είναι αντίθετη ως προς τη λειτουργία του κράτους, μ' αυτή που συνηγορεί ο Smith.

Ο Hobbes (1588-1679) γεννήθηκε πρόωρα στο Malmesbury,³ όταν η μητέρα του έντρομη άκουσε για την επικείμενη εισβολή της Ισπανικής Αρμάδας στην Αγγλία και αφού ενηλικιώθηκε δήλωσε : « η μητέρα μου γέννησε δίδυμα, εμένα και τον φόβο». Από μικρός εγκαταλείφτηκε από τον πατέρα του στην επιμέλεια του αδελφού του, γιατί δεν είχε τα απαραίτητα χρήματα για να τον συντηρήσει. Παρ' όλες τις αντίξοες παιδικές συνθήκες, στην Οξφόρδη σπούδασε και τον Πελοποννησιακό Πόλεμο του Θουκυδίδη, πρώτος θεωρείται ότι τον *μετάφρασε* από τα αρχαία ελληνικά. Μ' αυτό το καταθλιπτικό

---

³ Το Malmesbury είναι μια κωμόπολη στο νότιο- δυτικό μέρος της Αγγλίας της κομητείας Wiltshire, με πληθυσμό περίπου 5,000 κατοίκων, αποτελεί αρχαία πόλη της εποχής του 600 αιώνα πχ, και τον πρώτο δήμο της Αγγλίας.

παρελθόν κι έχοντας στο μυαλό του το σκηνικό του φοβερού πολέμου που κατέστρεψε την αθηναϊκή δημοκρατία, ξέσπασε κι ο *εμφύλιος πόλεμος* στην Αγγλία, μ' αποτέλεσμα η συγγραφή των βιβλίων του να πάρει τις αποχρώσεις της πολυτάραχης περιόδου της ζωής του. Έτσι, ο Hobbes οραματίστηκε την *φυσική κατάσταση του ανθρώπου* ως ένα περιβάλλον πλήρους αναρχίας όπου επικρατεί η *αρπακτικότητα* και το *άγριο ατομικό συμφέρον*. Αυτές οι επικίνδυνες συνθήκες που χαρακτηρίζουν την πρωτόγονη ζωή κι αποδίδονται με το απόφθεγμα: ο 'θάνατος σου η ζωή μου' παρά την τεχνολογική εξέλιξη στον οικονομικό τομέα, είναι παρόμοιες μεταφορικώς των σημερινών, της *ανεργίας* και των *χαμηλών μισθών*. Με εξέχουσα διαφορά, την άγρια κερδοσκοπία των πιστωτικών οργανισμών, τον βλαστό της διαβόητης πλέον 'χρηματοοικονομικής επανάστασης' που επέφερε την συντριβή της παγκόσμιας ευημερίας, με τις τιτλοποιήσεις των δομημένων προϊόντων και τα συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης πιστωτικής χρεοκοπίας (CDSs).

Η επιδίωξη του άναρχου ατομικού συμφέροντος που παροτρύνει τον άνθρωπο να συμπεριφέρεται με το *ένστικτο της ενόρμησης* κι όχι με τη *λογική*, ως ένα σαρκοβόρο θηρίο σε μια διαρκή πάλη για την λεία, ο Hobbes την αποτύπωσε με την φράση που εμπνέει φόβο: « ένας πόλεμος του κάθε ανθρώπου εναντίον κάθε ανθρώπου ». Ο Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος, ισχυρίζεται ότι η συνεχής επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος καθιστά τους ανθρώπους ανεξέλεγκτους, επειδή εκ φύσεως η επιθυμία αυτής της ψυχολογικής παρόρμησης είναι *ακόρεστη*. Η δυναμική που αναπτύσσει με την πάροδο του χρόνου γίνεται πιο έντονη, που εάν δεν τεθούν φραγμοί από το κράτος για να περιορισθεί, ενδέχεται ο άνθρωπος να οδηγηθεί στην αυτοκαταστροφή του. Αυτή η μακάβρια προοπτική, που βασίζεται στη *θεμελιώδη υπόθεση* ότι ο άνθρωπος είναι evil, δεν είναι αυθεντική, αλλά έχει τις ρίζες της στο γνωμικό του Βίαντος του Πριηνέως: " οι περισσότεροι άνθρωποι είναι κακοί " που είναι γραμμένη κάτω από την προτομή του αρχαίου σοφού και σήμερα εκτιθέμενη στις αίθουσες του Βατικανού της Ρώμης. Το αρχαίο αυτό *αίτημα*, απετέλεσε το εφελτήριο της συγγραφής του *Leviathan* (1651), στο οποίο εκτίθενται οι πολιτικές απόψεις του Hobbes περί του αναγκαίου της δημιουργίας μιας *ισχυρής εξουσίας* του κράτους για χάρη της επίτευξης της *κοινωνικής ειρήνης*.

Με βάση την φιλοσοφική ρήση του Βίαντος, που έχει ιστορικά επανειλημμένα επιβεβαιωθεί, γεννήθηκε το σύγχρονο *τερατώδες δημιούργημα* του Λεβιάθαν, όπου το κράτος ως « θνητός θεός » πλέον αναλαμβάνει την προστασία των πολιτών, μέσω των

θεσμικών οργάνων, της νομοθετικής και δικαστικής αρχής, του εθνικού στρατού, της αστυνομίας και των φυλακών, γι όσους κρίνει ότι έχουν παραβατικές συμπεριφορές. Ο Hobbes, ως πρόσφορη πολιτική λύση της διακυβέρνησης του κράτους, προτείνει το *τυραννικό πολίτευμα* της Απολυταρχικής Μοναρχίας. Έτσι, το κυρίαρχο κράτος με τον θεσμό της δεσποτικής μοναρχίας, αποκτά πλέον αυτό το *μονοπώλιο της βίας* μέσω της *θέσπισης νόμων* που εκφράζουν την *απόλυτη βούληση* του «καλοκάγαθου» ηγεμόνα που κυβερνά 'ελέω θεού'. Ως ανταπόδοση προς τους υπηκόους της παροχής κοινωνικής ειρήνης και της προστασίας από εξωτερικούς κινδύνους, κάθε μορφή κατάχρησης της απόλυτης εξουσίας του ηγεμόνος που συνιστά το ίδιο το κράτος, πρέπει να γίνει πλήρως σεβαστή από τους υπηκόους. Επειδή, ο Hobbes πίστευε ότι εάν η κατάχρηση είναι σοβαρή ενδέχεται ο λαός να *επαναστατήσει*, για να μη εξοντωθεί το Λεβιάθαν, πρότεινε την θέσπιση Συντάγματος ως *αυτοπεριορισμό* της κυρίαρχης αρχής του ηγεμόνος. Μπορεί το πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, τέσσερα χρόνια μετά τον θάνατο του Hobbes, να έκαψε με μανία στην πυρά τα συγγράμματα του, εντούτοις η *διαμετρικώς αντίθετη άποψη του για τον ρόλο του κράτους*, μ' αυτή του Smith, πολιτικώς ισχυροποίησε τον θεσμό της μοναρχίας και της κρατικής εξουσίας όπου θεμελιώθηκε ο μερκαντισμός.

Έχοντας ως φόντο τις θεμελιώδεις φιλοσοφικές απόψεις των πρωταγωνιστών που διαμόρφωσαν την *ιδεολογία του ελεύθερου καπιταλισμού*, θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να αναλύσουμε την έννοια του *οικονομικού φιλελευθερισμού* που κυριάρχησε στη σύγχρονη σκέψη και πρακτική τα τελευταία τριάντα χρόνια. Ο φιλελευθερισμός που συνδέετε άρρηκτα με το όνομα του Adam Smith, ο οποίος αναγνωρίζεται ως ο *πνευματικός πατέρας* του οικονομικού δόγματος *των ελεύθερων αγορών*, οι ιστορικές πηγές σαφώς υποδεικνύουν, ότι προγενέστερα του Smith είχε αναπτυχθεί η ιδεολογία της «οικονομικής ελευθερίας» στη Γαλλία. Συγκεκριμένα, μετά τον θάνατο του Colbert (1683), η γραφειοκρατία του μερκαντισμού έγινε πιο απεχθής καθώς επιβλήθηκαν επιπρόσθετοι κανονισμοί στην βιομηχανία και το εμπόριο από ένα επεκτεινόμενο κρατικό μηχανισμό. Μαζί με την κρατική επέκταση ακολούθησε και η *διαφθορά*, αφού ιστορικώς αυτά τα φαινόμενα πάνε χέρι- χέρι, ως δίδυμοι αδελφοί. Η σπατάλη του Louis XIV, του βασιλιά 'ήλιου', κορυφώθηκε με την εκθαμβωτική χλιδή του παλατιού του και την διεξαγωγή άκαρπων πολέμων. Τα κεφάλαια όμως ήταν πλέον δανεικά,

αφού το θησαυροφυλάκιο της εύρωστης Γαλλίας επί Colbert, ήταν άδειο από τον χρυσό κι άργυρο του διεθνούς εμπορικού ισοζυγίου και η χώρα περιήλθε σε παρακαμή.

Μετά τον θάνατο του Louis XIV του οποίου η βασιλεία ξεκίνησε σε ηλικία μόλις 4^{ων} ετών και διήρκησε 72 χρόνια, ο νέος Αντιβασιλέας διαπίστωσε ένα εκπληκτικό mess δημοσιονομικού ελλείμματος του σπάταλου ηγεμόνα “I' etat c'est moi”⁴. Γι αυτό και επιστράτευσε τον John Law, ερωτύλο, χρηματιστή και δεινό χαρτοπαίκτη, που *τυχαία* γνώρισε και τον θαύμασε για την δεξιοτεχνία και ευστροφία του, παίζοντας μαζί σε αριστοκρατικά coterie χαρτοπαιξίας του Παρισιού. Ο Δούκας της Ορλεάνης, επίσης εντυπωσιάστηκε από τις πρωτοποριακές νομισματικές θεωρίες του σκωτσέζου δανδή, αναφορικά με την δημιουργία συμβολικού εθνικού νομίσματος (paper money), αντί των πολύτιμων μετάλλων, ως μία ρεαλιστική λύση της δημοσιονομικής κρίσης της Γαλλίας. Έτσι η αποστολή του beau Law ήταν να προτείνει ένα χρηματοοικονομικό σχέδιο για να αποφύγει η Γαλλία την χρεωκοπία, με την εξεύρεση βιώσιμης λύσης της αποπληρωμής του τεράστιου χρέους που επωμίσθηκε η νέα κυβέρνηση από την κακοδιαχείριση και την κραιπάλη του Louis XIV⁵. Ως αρχικό στάδιο του σχεδίου, ο Law δημιούργησε την δική του τράπεζα, Banque Generale⁶, με την συνήθη μυστική συμμετοχή του στέμματος, που είχε το δικαίωμα εκτύπωσης *χαρτονομίσματος* ως το επίσημο νόμισμα του κράτους. Το εφευρετικό μυαλό του Law, γνώριζε καλά από παιδί την τέχνη της χρηματιστικής ως

---

⁴ Ο Louis XIV (1638-1715), επωνομαζόμενος ‘ο βασιλιάς ήλιος’ (le Roi Soleil) με την μακροβιότερη τεκμηριωμένη βασιλεία από οποιονδήποτε άλλο Ευρωπαϊό μονάρχη, άρχισε την προσωπική διακυβέρνηση της Γαλλίας το 1661, μετά τον θάνατο του πρωθυπουργού του, καρδινάλιο Mazarin. Υπήρξε θερμός υποστηρικτής του δόγματος της διακυβέρνησης των βασιλέων «ελέω θεού» και του δικαιώματος του *εγκόσμιου απεριορίστου στην εξουσία του ηγεμόνος*. Συγκέντρωσε την διοίκηση του κράτους στο Παρίσι και στο νέο παλάτι που έκτισε τις Βερσαλλίες και στην διάρκεια της ηγεμονίας του, η Γαλλία έγινε η κυρίαρχος δύναμη της Ευρώπης, με αποκορύφωμα τα χρόνια της θητείας του Colbert στο υπουργείο οικονομικών, που απετέλεσαν την περίοδο ακμής του μερκαντιλισμού. Διεξήγαγε τρεις μεγάλους Ευρωπαϊκούς πολέμους και μετά τον θάνατο του σε ηλικία 77 ετών, τέσσερες μέρες πριν την γενέθλιο 5/9, βασιλιάς εστέφθη ο 5 χρόνος εγγονός του, Louis XV, αφού και τα έξη παιδιά που απέκτησε με την Μαρία-Τερέζα της Ισπανίας είχαν αποβιώσει. Αντιβασιλέας ορίσθηκε ο Δούκας της Ορλεάνης.

⁵ Το εθνικό χρέος της Γαλλίας ανήρχετο στο ποσό των 3 δις λιβρών, έναντι εσόδων 145 εκατ. λιβρών και δαπανών 142 εκατ., αφήνοντας μόνο ένα υπόλοιπο 3 εκατ. λιβρών για την πληρωμή τόκων. Ο Charles Mackay περιγράφει με γλαφυρό στυλ το σκηνικό μετά τον θάνατο του, όπου ο κόσμος πετροβολούσε τα αγάλματα και κατεδάφιζε τα ομοιώματα του με βδελυγμία, ενώ η Γαλλία ήταν στο χείλος της καταστροφής με «τα χρηματοοικονομικά της χώρας ολοκληρωτικά εκτός ελέγχου, [εξ αιτίας] ενός σπάταλου και διεφθαρμένου μονάρχη του οποίου την σπατάλη και την διαφθορά απομιμείτο σχεδόν κάθε κρατικός λειτουργός από τον ανώτερο έως τον κατώτερο», (Charles Mackay, Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds, p. 6, 1841).

⁶ Η τράπεζα ιδρύθηκε στις 5 Μαΐου 1716, με βασιλικό διάταγμα το οποίο της χορηγούσε το δικαίωμα έκδοσης τραπεζογραμματίων (billets d'etat) αποδεκτά από την κυβέρνηση για πληρωμή των φόρων. Το μετοχικό κεφάλαιο καθορίστηκε σε 6 εκατ. λίβρες και διαιρέθηκε σε 12,000 μετοχές, ονομαστικής αξίας 500 λίβρες η μία. Η αγορά των μετοχών απαιτούσε την καταβολή του 75% σε χαρτόνισμα (billets d'etat) και του 25% σε χρυσό ή άργυρο.

γιός σημαντικού αργυραμοιβού του Εδιμβούργου και θεωρείται ο πρώτος financier που χρησιμοποίησε την ‘σύγχρονη’ μέθοδο της μετατροπής του *κρατικού χρέους* σε *μετοχές* με *δημόσια εγγραφή* στο ευρύ επενδυτικό κοινό. Η έκδοση που αφορούσε τις μετοχές της ανώνυμης εταιρίας με την επωνυμία, “La Compañie Mississippi” και σκοπό, την εξεύρεση χρυσού και την αποκλειστική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της νέας ηπείρου της Αμερικής, έγινε ανάρπαστη από την πρώτη μέρα σε κυκλοφορία.

Η κερδοσκοπική μανία άρχισε να επικρατεί στην Γαλλία, καθώς ο Αντιβασιλέας παραχωρούσε καθημερινά νέα προνόμια στην εταιρία, με επακόλουθο η ζήτηση των μετοχών Mississippi να είναι υπερβολική, σε βαθμό που επεκράτησε συνωστισμός στην περίφημη παραπλεύρως της τράπεζας οδό Quincampoix, η οποία κι απετέλεσε τον *χώρο διαπραγμάτευσης* λόγω έλλειψης χρηματιστηριακού κτιρίου. Ο συνωστισμός και ο εκνευρισμός υπήρξαν συνηθισμένα καθημερινά φαινόμενα, αφού η οδός ήταν στενή κι η κοσμοσυρροή από επενδυτές, κερδοσκόπους και κάθε είδους «καρυδιάς καρύδι» που ήθελε να δοκιμάσει την τύχη του στις συναρπαστικές διακυμάνσεις της μετοχής, ήταν πολύ μεγάλη. Το σπρώξιμο και οι κλωτσιές θεωρούντο ως δεδομένο, αφού σε ημερήσια βάση μαζί με τους ανήσυχους επενδυτές, εισέρεε και ο συρφετός ‘των ειδικών’, των σύγχρονων ‘παπαγάλων’, που η παρουσία τους είναι πάντοτε αισθητή, με το περίβλημα του ‘συμβούλου’ ή του insider, του μυστικού πληροφοριοδότη, που μ’ ένα πουρμπουάρ είχε ‘σίγουρη’ πληροφορία πως οι συμμετέχοντες στο *μοντέρνο παιχνίδι* των μετοχών του Μισισσιππή θα γίνουν γρήγορα πλούσιοι. Η ατμόσφαιρα ήτανε τόσο τεταμένη που οι πιο ένθερμοι τζογαδόροι συχνά μέχρι και σε διαπληκτισμούς έφθαναν για να προλάβουν την αγορά της μετοχής σε χαμηλότερη τιμή, που στη κυριολεξία κάλπαζε.

Όσο η τιμή της μετοχής ανέβαινε πιο γρήγορα και έκανε νέα υψηλά. τόσο την θέση της *λογικής* την αντικαθιστούσε η *φαντασίωση* του γρήγορου πλουτισμού και τα παράλογα ψυχολογικά κίνητρα που συνοδεύουν κάθε ριψοκίνδυνο παιχνίδι. Λόγω της πρωτοφανούς ζήτησης των μετοχών από επενδυτές και κερδοσκόπους από κάθε γωνία της Ευρώπης, αλλά και της έντεχνης χειραγώγησης του μαέστρου Law, ακλουθώντας το αρχαίο γνωμικό « συν Αθηνά και χείρα κίνει» τόσο πιο έντονη ή επιθυμία του κοινού για να τις αποκτήσει. Ο αρχιτέκτων του σχεδίου του Μισισσιππή τώρα δικαιώνονταν, διότι είχε την πρότυπο άποψη ότι *η τιμή διαμορφώνεται από την αλληλοεπίδραση της προσφοράς και της ζήτησης*, κι όχι από την *εγγενή αξία*. Το επιχείρημα του Law, ότι ο

καθορισμός της αξίας επηρεάζεται από ένα εξωγενή παράγοντα που υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές της «γνώμης και της μόδας», ήταν εκκεντρικό για την περίοδο εκείνη.

Αυτές οι ιδέες όταν εφαρμοστούν στη χρηματιστηριακή αγορά, σημαίνει ότι οι τιμές των μετοχών καθορίζονται από την κυκλοφοριακή ρευστότητα του χρήματος, η οποία με την σειρά της εξαρτάται κατεξοχήν από την αφθονία νέων κεφαλαίων στην αγορά. Το θεώρημα αυτό απέρριπτε το ισχύον κλασσικό αξίωμα, ότι *η τιμή αποτελεί αντανάκλαση της εγγενούς αξίας*, τώρα όμως ήρθε η ώρα να επιβεβαιωθεί θριαμβευτικά στην πράξη, στην οδό Quincampoix, όπου η εγγραφή για την αγορά των πολυπόθητων μετοχών είχε καταστεί πραγματικός άθλος. Λόγω της συνεχούς ροής νέων κεφαλαίων και του καθορισμένου αριθμού μετοχών σε κυκλοφορία, η αξία της πολυπόθητης μετοχής συνεχώς ανέβαινε σαν ‘παλαβή’ και νέοι millionaires γινότανε καθημερινώς, ενώ οι περισσότεροι ελπιδοφόροι επενδυτές και κερδοσκόποι έμεναν χωρίς ‘χαρτιά’ στα χέρια. Αυτό το ιδιόμορφο χαρακτηριστικό των κερδοσκοπικών αγορών, όπως του χρηματιστηρίου, να επιζητεί ο κόσμος με πάθος την αγορά του προϊόντος, της μετοχής, όσο πιο ψηλά είναι η τιμή, αποτελεί το ασύνηθες φαινόμενο της αντίστροφης καμπύλης ζήτησης των αξιών. Αυτή η «παρά φύσιν» συμπεριφορά της χρηματιστηριακής αγοράς, συνιστά το βασικό αξίωμα της λειτουργίας της, γι αυτό δημιουργούνται τα τρομερά χρηματιστηριακά κραχ κι ο οικονομικός όλεθρος ακολουθεί.

Στην χρηματιστηριακή τρέλα της μετοχής Mississippi δημιουργήθηκε ο όρος “millionaire”, ενώ караβάνια αργυραμοιβών και τοκογλύφων μαζί και οι επιτήδαιοι Ολλανδοί, που ήδη είχαν σβήσει από την μνήμη τους την οδυνηρή εμπειρία της «μανίας της τουλίπας», άρχισαν να καταφθάνουν στο Παρίσι έχοντας τα πουγκιά γεμάτα με μοναδικό προορισμό την πολυσύχναστη οδό Quincampoix, που ήταν πολύ στενή όλους να τους εξυπηρετήσει. Ο δρόμος αυτός απέκτησε μεγάλη φήμη, γιατί απετέλεσε το Πάνθεον της φιλαργυρίας και της μεγιστοποίησης της γενικής ανθρώπινης επιθυμίας του γρήγορου κέρδους, που εκδηλώνεται μέσω της χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας. Γι αυτό και ο θεσμός του χρηματιστηρίου συνιστά το par excellence χαρακτηριστικό του ελευθέρου καπιταλισμού. Εξ ου κι όλες οι χρηματιστηριακές αρένες, όπου με βάση τον νόμο της προσφοράς και ζήτησης των αξιών τα “animal spirits” διαρκώς επικρατούν, βαφτίζονται επίσημα με τ’ όνομα της οδού που εδρεύουν, όπως Wall Street, Lombard Street, ή ακόμη η περιβόητος « οδός Σοφοκλέους».

Όπως είναι γνωστό, το χρήμα αφηφά τα εθνικά όρια και κατευθύνεται εκεί που διακρίνει το σημείο της « ελάχιστης αντίστασης» στην απόδοση του κεφαλαίου. Αυτό το επιθυμητό σημείο που συνιστούσε το *άνω όριο της τιμής* της μετοχής Mississippi στην ουσία δεν υπήρχε, επειδή είχε φουντώσει η κερδοσκοπική μανία, λόγω της σύμπτωσης της κυβερνητικής βούλησης, της δημιουργίας άφθονου πιστωτικού χρήματος και του καθολικού πάθους των επενδυτών και κερδοσκόπων να βλέπουν την αξία της μετοχής να ανεβαίνει συνεχώς. Το σκηνικό της οδού Quincampoix ⁷ απετέλεσε την *γέννηση του φιλελευθερισμού* ως η *αρένα της ελεύθερης διαπραγμάτευσης* και του *καθορισμού της συναλλακτικής αξίας*, που τόσα εγκώμια και κριτικές έχουν γραφεί για την *περίοδο της χρηματιστηριακής ακμής, της πολυσυζητημένης τριετίας, που το ημερολόγιο έγγραφε: 1717-1720, και ο Adam Smith δεν είχε γεννηθεί ακόμα!* Έτσι έχουν τα πράγματα κι αυτή είναι η ιστορική αλήθεια, διότι εκείνη την εποχή έγιναν οι εσκεμμένες ανατροπές των πολυτελών αμαξών που έφεραν τις πανέμορφες μαρκησίες κι αυτό-τραυματιζόνταν για να προκαλέσουν την προσοχή και την συμπόνια του Monsieur Law, που ήδη προήχθη σε υπουργό οικονομικών της Γαλλίας, με την προσδοκία να κλείσουν ραντεβού μαζί του.⁸ Μέχρι και ιστορίες για *τσαγκάρηδες* και *καμπούρηδες* απόκτησαν διασημότητα, που απρόσμενα έγιναν πλούσιοι, ο πρώτος νοικιάζοντας τον πάγκο του στρωμένος με δελτία αγοραπωλησίας και μολύβια, ενώ ο δεύτερος διαθέτοντας την καμπούρα του ως *κινητό τραπέζι* για την εγγραφή των συναλλαγών, λόγου του τρομερού συνωστισμού και της μεγάλης φούριας που επικρατούσε την ώρα της διαπραγμάτευσης της μετοχής.

Μέσα σ' αυτό το ιδεώδες οικονομικό περιβάλλον των *ελεύθερων συναλλαγών* της αγοραπωλησίας μετοχών, της προσδοκίας επίτευξης 'απεριόριστου' κέρδους και της

---

⁷ Σε μία σύμπτωση σπουδαίων γεγονότων, στην ίδια οδό, Rue de Quincampoix, ήταν η πρώτη οικία του Law, που είχε κυριολεκτικά πολιορκηθεί κάθε μέρα και νύκτα από ανυπόμονους υποψήφιους αγοραστές της δυσεύρετης μετοχής του Μισσισιππή. Σύμφωνα με τον Charles Mackay, στις αρχές του 1919, είχαν υποβληθεί 300,000 αιτήσεις για την αγορά της νέας έκδοσης 50,000 μετοχών! Τόσο μεγάλος ήταν ο ενθουσιασμός και τόσο μικρός ο αριθμός διάθεσης μετοχών, που «ορισμένοι νοίκιασαν δωμάτια στα διπλανά σπίτια μας και τον συναντήσουν, ενώ δούκες, μαρκήσιοι και κόμηδες με τις γυναίκες τους, περίμεναν υπομονετικά έξω από τη πόρτα του Law».

⁸ Ο Law, ή Monsieur Lass, υπήρξε η συμπάθεια των γυναικών της 'υψηλής γαλλικής κοινωνίας' που τον λάτρευαν κι ήταν διαρκώς το αντικείμενο της προσοχής τους για να αποκτήσουν το 'τερπνόν μετά του ωφελίμου'. Την παραχώρηση των περιζήτητων μετοχών και την έλξη του διάσημου financier στα θέλητρα τους. Όμως ενώπιον του, οι κουτσομπόληδες λένουν, 'μπέρδευαν την λέξη *concession* με την λέξη *conception* και του ζητούσαν πρώτα την σύλληψη και μετά την εκχώρηση'. Εξ ου και η απάντηση του Law "it is not possible at the moment". Είναι αξιοσημείωτο, ότι η μητέρα του Αντιβασιλέα, Madam de Beviere, Δούκισσα της Νέας Ορλεάνης, παρατήρησε με λαγνεία: « ότι εάν οι δούκισσες ήταν έτοιμες να φιλήσουν το χέρι του Law, ποια άλλα μέρη του σώματος του δεν θα μπορούσαν οι άλλες κυρίες να προτιμήσουν » (Edward Chancellor, Devil Take the Hindmost, p.78. 1999).

κοσμοπολίτικης ατμόσφαιρας της οδού Quincampoix, αναπτύχθηκε το πνεύμα του φιλελευθερισμού. Μιας ελεύθερης αγοράς της διακίνησης του κεφαλαίου χωρίς τίτλους καταγωγής και προσωπικές διακρίσεις, όπου όλοι οι συμμετέχοντες, κερδοσκόποι επενδυτές και τζογαδόροι, σύμφωνα με την ψυχοσύνθεση και τις προσωπικές τους εκτιμήσεις, συναλλάσσονταν ο ένας με τον άλλον. Άλλοι αγόραζαν κι άλλοι πούλαγαν κι απεκόμιζαν κέρδη, άλλοι πάλι έβριζαν γιατί πούλησαν νωρίς κι ήταν μετανιωμένοι, κι άλλοι περίλυποι αναθεμάτιζαν τους εαυτούς τους γιατί καθυστέρησαν να δώσουν την εντολή και τους 'έφυγε' η μετοχή. Όμως, όλα γίνονταν *ελεύθερα*, χωρίς κυβερνητικές παρεμβάσεις και ρυθμιστικούς κανόνες, με ένα και μοναδικό σκοπό την *επίτευξη του προσωπικού χρηματικού κέρδους, για χάρη της εκπλήρωσης του οράματος να γίνει κάποιος πλούσιος όσο πιο γρήγορα μπορεί.*

Η προσδοκία « του γρήγορου πλουτισμού» είναι η κινητήριος δύναμη που ωθεί το κάθε άτομο να αναλάβει τους ασυνήθεις κινδύνους που εγκυμονούν στο εγχείρημα της χρηματιστηριακής συμμετοχής. Αυτούς τους κινδύνους ανέλαβαν οι πρωταγωνιστές του *grand guignol* της μετοχής του Μισσισοσιπλή. Μ' αποτέλεσμα, για όσους ήταν αδύνατον να χαλιναγωγήσουν το σύνδρομο της *απληστίας* και της *φαντασίωσης* για να πουλήσουν στο ψυχολογικό σημείο που η πλειοψηφία με ενθουσιασμό ξετρελαμένη αγόραζε, χάσανε μαζί με τα χρήματα και την ψυχική τους ηρεμία. Τα θύματα υπήρξαν πολλά και η καταστροφή μεγάλη, εάν εκ των υστέρων διανοηθεί κανείς, ότι *η αξία της μετοχής πολλαπλασιάστηκε 20 φορές της αρχικής τιμής, από 500 λίβρες στις 10,000 λίβρες τον Ιανουάριο του 1720*, μέσα σε μια περίοδο μικρότερη των τριών ετών. Η διαδρομή της μετοχής μακάρι να ήταν έτσι που την φαντάζονται οι ακαδημαϊκοί, μία ευθεία γραμμή. Αντίθετα ήταν ακαθόριστη κι απότομη, επειδή ο Αντιβασιλιάς με τον μαέστρο Law βάζανε συχνά το 'χεράκι' τους κι άλλαζαν του κανόνες του παιχνιδιού με νομοθετικά διατάγματα και το σκηνικό ξαφνικά μετατρέπονταν σε *grand guignol*. Αρκεί μόνο να αναφερθεί ως παράδειγμα μετοχής εφιάλτη⁹, η πτώση 3000 λιβρών μέσα σε τέσσερες συνεδριάσεις ο φθινόπωρο του 1719, λόγω απρόσμενης νομοθετικής αλλαγής!

---

⁹ Η μετοχή τον Αύγουστο του 1719, διαπραγματεύονταν στην τιμή των 3000 λιβρών και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, είχε περάσει το επίπεδο των 9000 λιβρών, μια απόδοση τριπλασιασμού του κεφαλαίου μέσα σε 4 περίπου μήνες. Από την άλλη, τον Μάιο του 1720, μέρες πριν την απόλυση του Law, ως υπουργού οικονομικών, η μετοχή σε ελεύθερη πτώση, έχασε 4000 λίβρες μέσα σε μια εβδομάδα! (J. Gleeson, *Millionaire*, p.199, Touchstone, 2001). Έως τον Σεπτέμβριο 1720, η τιμή βυθίστηκε στις 2000 λίβρες κι ένα χρόνο μετά, στη τιμή που ξεκίνησε, 500 λίβρες!

Ο επίλογος υπήρξε οδυνηρός, και ποιήματα γραφήκανε για την φοβερή κατάρρευση, μέσα σ' ένα πανδαιμόνιο μαζικών πωλήσεων, χρεωκοπιών, και γενικής απελπισίας. Ήταν το μεγαλύτερο χρηματιστηριακό παιχνίδι όλων των εποχών, σ' ένταση, γοητεία, αβεβαιότητα, επιτηδειότητα και κεφάλαια, με φινάλε του δράματος την αποκαλυπτική κατάρρευση της Γαλλικής οικονομίας που άφησε άναυδη την οικουμένη.

Γι αυτό, το τολμηρό εγχείρημα του John Law είναι γνωστό ως η « φούσκα του Μισσισιππή» και κατέληξε σε μεγαλοπρεπή φούσκα, όχι γιατί η σύλληψη του σχεδίου ήταν εσφαλμένη, ή ο Monsieur Law ήταν ένας φιλόδοξος τυχοδιώκτης, αλλά κυρίως επειδή τα πράγματα πήγαν άσχημα στην Αμερική. Η αποστολή στην Αμερική απέτυχε να βρει κοιτάσματα χρυσού και η κατάσταση κυριολεκτικά βάλτωσε στην Λουιζιάνα και την Νέα Ορλεάνη,¹⁰ και είναι αξιοσημείωτο να ειπωθεί ότι ακόμη και σήμερα αυτές οι γεωγραφικές περιοχές μαστίζονται από τις δυνάμεις της φύσεως. Κι όταν *τα πράγματα εξελίσσονται άσχημα αρχίζει κανείς να παίζει με τις λέξεις*. Έτσι η Banque Generale, μετονομάστηκε το 1718, σε Banque Royale κι έγινε *κρατικός οργανισμός*, με δικαίωμα έκδοσης χαρτονομίσματος εγγυημένου από την κυβέρνηση. Από την άλλη όμως, η νέα τράπεζα διέπραξε το τραγικό λάθος της κατάργησης του κανόνα της απαραίτητης 25% κατάθεσης σε πολύτιμα μέταλλα για την αγορά μετοχών. Επίσης, επιτράπηκε η άφθονη χορήγηση δανείων για τους ενθουσιώδεις επενδυτές, δίνοντας το δικαίωμα να θέσουν τις αποκτηθείσες νέες μετοχές ως *εγγύηση* για την αγορά ακόμη περισσότερων εάν το επιθυμούσαν. Έτσι δημιουργήθηκε για πρώτη φορά, ο επικυρωμένος με τη σφραγίδα του κράτους margin λογαριασμός, που οδήγησε όχι μόνο στη *δραματική αύξηση της διακύμανσης της μετοχής*, αλλά και στην έκδοση *νέου χρήματος* που επέφερε το coup de grace. Ως τελευταία ενέργεια απόγνωσης, η κυβέρνηση για να επιβεβαιώσει το κοινό ότι όλα πάνε καλά με το τολμηρό σχέδιο του Μισσισιππή, μίσθωσε Γάλλους χωρικούς κι αργόσχολους, και ντυμένοι ως μεταλλωρύχοι άρχιζαν να παρελαύνουν τραγουδώντας

---

¹⁰ Η Γαλλική αποικία της Louisiana (1699), αποτελούσε μια περιοχή κατά μήκος του ποταμού Μισσισιππή πολύ μεγαλύτερη σε έκταση από την Γαλλία, η οποία θεωρείτο σύμφωνα με άρθρα του δημοσιογραφικού τύπου της εποχής, πλούσια σε πολύτιμα μέταλλα. Η αποικία εκτεινόταν από το δέλτα του Μισσισιππή στον κόλπο του Μεξικού, 3000 μίλια βόρεια μέχρι τον Καναδά και περιελάμβανε τις σημερινές περιοχές της Αμερικής, Louisiana, Mississippi, Arkansas, Missouri, Illinois, Iowa, Wisconsin, και Minnesota. Αυτή η τεράστια άγρια περιοχή μέσα στα δάση ήταν ακαλλιέργητη, ανεξερεύνητη και κατοικείται μόνο από άγρια ζώα και διάφορες φυλές ινδιάνων. Τον Αύγουστο του 1717, ο Law ίδρυσε την Compagnie d' Occident, στην οποία η κυβέρνηση χορήγησε αποκλειστικά εμπορικά δικαιώματα μεταξύ της κολοσσιαίας αποικίας και της Γαλλίας. Η περιοχή όμως αποδείχθηκε στείρα σε πολύτιμα μέταλλα κι εχθρική προς τους αποίκους που υπέφεραν από δυσεντερία, ελονοσία και σκορβούτο.

στους δρόμους του Παρισιού με φτυάρια κι αξίνες στους ώμους, προσποιούμενοι ότι είναι έτοιμοι με ενθουσιασμό να αναχωρήσουν για την Νέα Ορλεάνη.

Είναι όμως εύλογο να διερωτηθεί ο αναγνώστης τι απέγινε ο διάσημος Law; Η ιστορία είναι μεγάλη και θα χρειασθεί ίσως η συγγραφή ενός ολόκληρου βιβλίου για να καλυφθούν επαρκώς όλες οι πτυχές της πολύκροτης ζωής του. Οι ακαδημαϊκοί, είναι λυπηρό ότι με υπεροψία αγνόησαν την συνεισφορά του στον τομέα της νομισματικής οικονομίας. Οι καινοτόμες απόψεις του για την δημιουργία ενός τραπεζικού συστήματος που χρησιμοποιεί ως *χρήμα*, το *χαρτονόμισμα*, το *συμβολικό* ή *ενδεικτικό* χρήμα, αντί των πολυτίμων μετάλλων, είναι επαναστατικές. Οι προχωρημένες νομισματικές ιδέες του για την εποχή εκείνη, με αρχική την καινοτομία (1694) που αφορούσε την ίδρυση κτηματικής τράπεζας (land bank), η οποία ευθαρσώς προτάθηκε χωρίς καμία τύχη στο κοινοβούλιο της Σκωτίας, κι αργότερα η πρότυπη ιδέα της έκδοσης χαρτονομίσματος (fiat money) έχοντας ως νομισματική βάση τις *κρατικές ομολογίες*, αποδείχθηκαν πολύ σύγχρονες στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, όχι όμως και για την σημερινή εποχή που με ευλάβεια έχουν υιοθετηθεί. Τ' όνομα του σπάνια αναφέρεται στα οικονομικά εγχειρίδια, παρά μόνο αποδοκιμαστικά, ως τον εμπνευστή του *συμβολικού χρήματος* που λόγω υπερβολικής έκδοσης, οδήγησε σε σοβαρή κρίση την οικονομία της Γαλλίας το 1720.

Ως φυσική συνέπεια της πανωλεθρίας της μετοχής Μισσισιπιπλή, η οργή κι ο αναθεματισμός των τσακισμένων επενδυτών που σφύριζαν και κραύγαζαν στο άκουσμα του ονόματος John Law, ήταν απεριίγραπτος. Άλλοι ζητούσαν άμεσα την 'κεφαλή του επί πίνακι' κι άλλοι τον απαγχονισμό του, διαδηλώνοντας με γοερές φωνές έξω από τις Βερσαλλίες, όπου προσωρινά είχε μετακομίσει ο Law για να προστατευθεί. Ο Δούκας της Ορλεάνης που γνώριζε καλά, ως εν δυνάμει βασιλιάς, ότι κι ο ίδιος είχε σημαντική συμμετοχή σ' αυτή την τραγωδία, παρέμεινε ψύχραιμος, διότι στις κρίσιμες στιγμές δεν εισάκουσε τις συμβουλές του υπουργού του.¹¹ Εντούτοις, ο Law στωικά ανέλαβε τις ευθύνες του τραγικού ναυάγιου και παρότι έγινε ο «αποδιοπομπαίος τράγος», έδειξε

---

¹¹ Μόλις συστάθηκε η νέα τράπεζα με την επωνυμία Banque Royal και ανέλαβε το κράτος πλήρως τον έλεγχο, ο Αντιβασιλέας έδωσε εντολή εκτύπωσης χαρτονομίσματος αξίας ενός *δισ λιβρών*. Αυτή η άκρως ανεύθυνη πράξη απετέλεσε την πρώτη σοβαρή απόκλιση του σχεδίου διάσωσης της χώρας από χρεωκοπία και την απομάκρυνση από την θεμελιώδη νομισματική αρχή του Law, που δημόσια εξέφρασε με το γνωμικό του: «ο τραπεζίτης που εξέδιδε χαρτονόμισμα χωρίς τα απαραίτητα κεφάλαια για την κάλυψη του άξιζε να θανατωθεί». Είναι άγνωστο τι ακριβώς συνέβη σ' αυτό το εξέχων θέμα της υπέρμετρης αύξησης του νομίσματος αναφέρει ο Mackay, «εάν ο Law αντιτάθηκε στην αύξηση, εντούτοις αυτή έλαβε χώρα *αμέσως* μόλις η τράπεζα έγινε *βασιλικό ίδρυμα*».

σπουδαίο χαρακτήρα. Μεταβίβασε όλα τα περιουσιακά του στοιχεία στην γαλλική κυβέρνηση, δεν απεδέχθη, παρά την εμμονή του σαστισμένου Αντιβασιλέα, ουδεμία πρόταση χρηματικής διευκόλυνσης και αναχώρησε με την οικογένεια του για τις Βρυξέλλες και στη συνέχεια καταστάλαξε στην Βενετία. Ο επίλογος της ζωής του υπήρξε ταπεινός όσο και το ξεκίνημα της πολυτάραχης καριέρας του. Στην Βενετία πέρασε τις τελευταίες μέρες της ζωής του, επιστρέφοντας στο παλαιό του επάγγελμα, αλλά με τόσες αναμνήσεις, που ίσως *εάν η τύχη το θελε* τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά. Μ' αυτές τις σκέψεις αναπόλησης πέθανε, φτωχός και ξεχασμένος, ο οραματιστής του «συμβολικού χρήματος» του σύγχρονου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Η «φούσκα του Μισσοσιππή» έμεινε ανεξίτηλα γραμμένη στις σελίδες της χρηματοοικονομικής ιστορίας, αλλά μέσα από την συμφορά της Γαλλικής οικονομίας αναγεννήθηκε ένα νέο ρεύμα σκέψης, μια νέα *ισχυρή ιδεολογία* που έφερε το όνομα: “laissez faire”¹². Αυτή η γαλλική φράση που κατά λέξη σημαίνει «αφήστε να κάνουμε», αλλά γενικά υποδηλοί μια παραίνεση να αφεθεί κάτι ελεύθερο, « επιτρέψτε μας να κάνουμε», αποτελεί την ορολογία που συνδέεται με την ιδεολογία του *οικονομικού φιλελευθερισμού*, η οποία επικράτησε διεθνώς ως το *σήμα κατατεθέν* του δόγματος των ελευθέρων αγορών. Η μεγάλη όμως απορία είναι, ότι η φράση «αφήστε να κάνουμε» μοιάζει σαν κραυγή απόγνωσης ενός απελπισμένου, ή επίκληση σε μια ανώτερη αρχή ή πνεύμα κι όχι ως σύμβολο οικονομικής ιδεολογίας. Από ποιόν να αφεθούν ελεύθεροι οι επιχειρηματίες μαζί και το πεδίο διαπραγμάτευσης των προϊόντων τους που συνιστά τις αγορές; Ποιός τους έχει βάλει τις αλυσίδες στα πόδια ή τα χέρια στον λαιμό και τους κρατεί σαν όμηρους τόσο σφικτά που να μη μπορούν να κουνηθούν; Αυτός δεν είναι άλλος από τον ‘ζουρλομανδύα’ του Colbert, απάντησαν με δυνατή φωνή κι αγανάκτηση οι γάλλοι επικριτές του μερκαντισμού, κυρίως οι διανοούμενοι και οι εκκεντρικοί που διαφωνούσαν ριζικά με τους *δεσμευτικούς κανόνες* που επέβαλλε στην λειτουργία της οικονομίας και την επιρροή που είχε στην διαμόρφωση της ηθικής και της δικαιοσύνης.

---

¹² Η έκφραση laissez faire, που στα Αγγλικά η κατά λέξη ερμηνεία είναι, “let do”, σύμφωνα με την ιστορική παράδοση, πηγάζει από μια συνάντηση που είχε μια ομάδα Γάλλων επιχειρηματιών με τον υπουργό οικονομικών, Jean Colbert γύρο στο 1680. Ο εργασιομανής Colbert τους ρώτησε, πως το Γαλλικό κράτος θα μπορούσε να τους εξυπηρετήσει καλύτερα. Η απάντηση που εδόθη από τον αντιπρόσωπο της ομάδας ήταν : “ Laissez- nous faire”.

Η επίθεση των οπαδών του δόγματος του φιλελευθερισμού κατά του ενοχλητικού «portmanteau» του μερκαντιλισμού, όπως οι γάλλοι το αποκάλεσαν, ξεκίνησε αρχικά με μεμονωμένες φωνές διαμαρτυρίας με βάση τις νέες φιλοσοφικές θεωρίες του *φυσικού δικαίου*. Όπως είναι ευρέως γνωστό, η αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του John Locke διαμόρφωσε την έννοια, που αψαστήκαν ‘ψυχή και σώματι’ οι Βρετανοί, των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου τα οποία απέρρεαν a priori από προϋπάρχοντες φυσικούς νόμους. Οι υποθετικοί αυτοί νόμοι που ήταν ένα πλέγμα ταυτολογιών κι ασύμφωνοι με τα γεγονότα, ισχυριζόνταν ότι υπάρχει ένα *φυσικό δίκαιο (natural law) που λειτουργεί αρμονικά και αυτόματα ρυθμίζει τις υποθέσεις των ανθρώπων κι είναι υπεράνω της βούλησης του μονάρχη!* Αυτή η *ανθρώπινη επινόηση*, που επεκράτησε στην Γαλλία με τον Montesquieu, κυρίως με την επιρροή του έργου του: “*l’Esprit des Lois*”, ήταν πολύ σημαντική στον τομέα της οικονομίας. Ειδικά, στην διαμόρφωση του επιχειρήματος ότι ο μερκαντιλισμός *παραβιάζει* την φύση με *δεσμευτικούς κανόνες*, αφού ο άνθρωπος από την ίδια τη φύση γεννήθηκε *ελεύθερος* και τώρα είναι *αυστηρά περιορισμένος*.

Έτσι οι φιλελεύθεροι διακήρυξαν την περίφημη ηθοπλαστική ρήση, ότι *για το καλό της ανθρωπότητας πρέπει να αφεθούν η φύση και η ελευθερία να εργασθούν μαζί δεμένοι χέρι-χέρι*. Η διακήρυξη αυτή είχε μεγάλη απήχηση στον πνευματικό κόσμο σε μια περίοδο που χαρακτηρίζονταν από την επανεμφάνιση του *υποκειμενισμού* και της *λογικής (rationality)*, έννοιες που συνέβαλαν αποφασιστικά στην εκπληκτική πρόοδο των μαθηματικών και της φυσικής επιστήμης. Ως λογική συνέπεια, η *απρόσκοπτη* συνέχιση της ανάπτυξης των επιστημών στις οποίες κατατάσσονταν και η πολιτική οικονομία, προϋπόθετε μια ατμόσφαιρα *πνευματικής ελευθερίας* κι αυτή με την σειρά της απαιτούσε την αποδέσμευση από τους νόμους και τα αυθαίρετα διατάγματα του κάθε ηγεμόνος. Σ’ αυτό το ουσιώδες επιχείρημα στηρίχθηκε η διατύπωση, ότι για να διατηρηθεί η *φυσική ελευθερία και τάξη*, ο *κρατικός παρεμβατισμός* πρέπει να εκλείψει *άπαξ και δια παντός* από την οικονομία. Ο λόγος είναι *εμφανής* κι *αυτονόητος*, αφού οι ρυθμιστικοί κανονισμοί ως *εξωγενή στοιχεία* διαταράσσουν την αρμονική λειτουργία του οικονομικού συστήματος, ευκόλως συνεπάγεται ότι μόνο κακό μπορούν να κάνουν. Έτσι κατέληξαν στο συμπέρασμα, ότι για ν’ αποφθεχθεί αυτή η δυσμενής συγκυρία, *πρέπει ο άνθρωπος να είναι ελεύθερος και να ενεργεί χωρίς περιορισμούς*.

Με το ως άνω σκεπτικό και με θεμελιώδη βάση το ιδανικό της ελευθερίας, που κάθε φυσιολογικός άνθρωπος ριγεί στο άκουσμα της μαγικής αυτής λέξης, η ιδεολογία του φιλελευθερισμού άρχισε αμέσως να επηρεάζει το μυαλό του καθενός. Είχε φθάσει η χρονική στιγμή ο *καπιταλισμός, ως ένα δυναμικό σύστημα, να μεταμορφωθεί για να σπάσει τα δεσμά του μερκαντιλισμού και να επιτεθεί με μανία στο ίδιο το κράτος και του θεσμούς που τον ανέθρεψαν*. Η επίτευξη του υπέρτατου σκοπού της *μεγιστοποίησης του κέρδους* της κυρίαρχης βιομηχανικής και επιχειρηματικής τάξης που ανέδειξε ο θεσμός του μερκαντιλισμού, απαιτούσε τώρα για χάρη της *επαύξεσης του προσωπικού κέρδους*, την *αναγκαία υπέρβαση* των γεωγραφικών ορίων του κράτους για εξεύρεση νέων κερδοφόρων αγορών. Με πιο απλά λόγια, η επίτευξη της επαύξεσης του κέρδους, σήμαινε την υιοθέτηση του *ελευθέρου εμπορίου* κι αναπόφευκτα την έναρξη μιας *μάχης διαρκείας* για την *απόρριψη* και το *μηδενισμό* του δόγματος του μερκαντιλισμού.

Η επίθεση ξεκίνησε αρχικώς επιφυλακτικά, με την χρήση αποφθεγμάτων κατά του ακρογωνιαίου λίθου του μερκαντιλισμού, *του χρήματος*, που συνιστούσαν γνωμικά ειρωνικής μορφής όπως «το χρήμα είναι εμπόρευμα και συνεπώς είναι ο υπηρέτης του εμπορίου κι όχι το αφεντικό του». Ορισμένες όμως φωνές ήταν πιο δυνατές και ηχηρά δήλωσαν: «το χρήμα πρέπει να είναι ο δούλος του εμπορίου κι όχι ο τύραννος του», γιατί ο πλούτος αποτελείται από τ' αγαθά, τα αναγκαία προϊόντα για την συντήρηση της ζωής. Η *γεωργία* και το *εμπόριο* είναι οι *σημαντικοί συντελεστές της οικονομίας*, αυτά *συνιστούν τους δύο μαστούς της ευημερίας του έθνους*, ενώ *το χρήμα την κατάρα του*. Άλλοι πάλι σατίρισαν τον μερκαντιλισμό λέγοντας, ότι βάζει τον άρχοντα ακάλυπτος να περπατά μπροστά από τον υπηρέτη κι εσφαλμένα δώσανε εξέχουσα σημασία στο χρήμα εκφράζοντας την άποψη με το γνωμικό : «οι μερκαντιλιστές κάνανε λάθος και βάλλανε το *κάρο* μπροστά και πίσω το *γαϊδούρι*». Δεν έχει σημασία εάν ήταν άλογο ή γαϊδούρι, αλλά το απόφθεγμα έφθασε διαχρονικά μέχρι την εποχή μας κι εμφανώς οι θιασώτες του νέο-φιλελευθερισμού τα μπέρδεψαν για τα καλά και βάλλανε *πάλι το κάρο μπροστά* κι *ως εκσυγχρονισμό έλυσαν το άλογο να φύγει και ψάχνουν διαρκώς με την βοήθεια του πνεύματος του Adam Smith νέους τροχούς να βρουν, μπας και το κάρο προχωρήσει*.

Παρότι ο φιλελευθερισμός έχει κυριαρχήσει στην σύγχρονη εποχή και συνιστά την ιδεολογική βάση της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων, ειρωνικώς το λάβαρο του δόγματος δεν είναι πλέον τα *προϊόντα*, αλλά η *ρίζα όλου του κακού, το χρήμα*, αυτό

ακριβώς που οι αρχικοί υπερασπιστές του δόγματος πολέμησαν με πείσμα για να το ισοπεδώσουν. Έτσι, το χρήμα σε μία κλασική επιβεβαίωση της κυκλικής εξέλιξης των χρηματοοικονομικών φαινομένων αποτελεί εκ νέου την πεμπτούσια του οικονομικού συστήματος, με την διαφορά ότι είναι κατεξοχήν πιστωτικό χρήμα ενός δαιδαλώδους χρηματοπιστωτικού δικτύου, το οποίο οι ίδιες οι δημοκρατικές πλέον κυβερνήσεις με σκανδαλώδη νομοθεσία και θαλπωρή το έχουν γιγαντώσει. Έτσι γεννάται λογικώς μια απορία: ποιοι είναι τελικά σωστοί, οι σύγχρονοι οπαδοί του νέο-φιλελευθερισμού ή οι προκάτοχοι τους; Οι δύο διαφορετικές απόψεις δεν μπορεί να συνυπάρχουν, ή το χρήμα είναι το κάρο ή είναι το άλογο που το άφησαν αδέσποτο. Για να επιλυθεί όμως αυτή η πρωτοφανής αντίφαση, δηλαδή, οι υπερασπιστές της ίδιας ιδεολογίας να έχουν εκ διαμέτρου αντίθετες θεμελιώδεις αρχές, είναι αναγκαίο να γυρίσουμε πίσω στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Louis XIV και να εξετάσουμε ιστορικώς το τοπίο της διαμόρφωσης του φιλελευθερισμού.

Εξ αιτίας της προτεραιότητας που οι μερκαντλιστές έδωσαν στην βιομηχανική παραγωγή, οι πολιτικές τους είχαν ως γενική κατεύθυνση τους χαμηλούς εργατικούς μισθούς για να είναι τα προϊόντα του κράτους-έθνους ανταγωνιστικά στις διεθνείς αγορές εμπορίου. Όμως, οι χαμηλοί μισθοί στην βιομηχανία σήμαινε επίσης χαμηλές τιμές στα αγροτικά προϊόντα, διότι όπως καλά θα ενθυμούμεθα, το κόστος εργασίας ήταν δεμένο με το επίπεδο τιμών των αναγκαίων αγαθών διατροφής (subsistence level) για τη συντήρηση του εργάτη. Λόγω του fixing των μισθών από το κράτος σε χαμηλά επίπεδα, που συνεπάγονταν εξ ίσου χαμηλές τιμές στα σιτηρά, η γεωργία στην Γαλλία παρήκμασε και ολόκληρες καλλιεργήσιμες περιοχές ήταν χέρσες. Ως αποτέλεσμα, η οικονομική κατάσταση των αγροτών ήταν άσχημη και μέσα στην μιζέρια τους δίκαια εξαγριωμένοι, γιατί ο αειθαλής βασιλιάς 'ήλιος' δεν ενδιαφέρθηκε για τα συμφέροντα της γεωργικής τάξης και τους είχε εγκαταλείψει. Ορισμένοι όμως διανοούμενοι έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και δημόσια τάχθηκαν στο πλευρό των αγροτών, τονίζοντας την πρωτοκαθεδρία της γεωργίας στον πλούτο της χώρας, πολύ πιο πριν από τον Quesnay. Μαζί με τη προάσπιση της ευρωστίας της γεωργίας, οι γάλλοι λόγιοι, που απετέλεσαν την εμπροσθοφυλακή της σχολής των φυσιοκρατών, συμπεριέλαβαν και φιλελεύθερες ιδέες στην λειτουργία της οικονομίας, ζητώντας μεταρρυθμίσεις στο διεθνές εμπόριο, ιδίως στους δασμούς, και στην δημοσιονομική πολιτική της χώρας.

Το κομβικό σημείο ιστορικώς, της ενδυνάμωσης της επίθεσης των οπαδών του φιλελευθερισμού, υπήρξε ο θάνατος του διεφθαρμένου βασιλιά Louis XIV (1715) και η αποκάλυψη του μεγάλου δημοσιονομικού ελλείμματος της χώρας. Παρά το πέρασμα τριών ολόκληρων αιώνων που φαίνεται σαν να ήταν ήδη χθες, στην δημοσιονομική πολιτική η συμπεριφορά της πρόσφατης ελληνικής κυβέρνησης, παρότι δημοκρατική, υπήρξε ατυχώς πανομοιότυπη της γαλλικής. Με επικεφαλής ένα ανεκδιήγητο πρόσωπο ως πρωθυπουργό που έπραξε ως νέος Λουδοβίκος, την πλασματική αναθεώρηση του ΑΕΠ σοφίστηκε ως εργαλείο απόκρυψης του πραγματικού δημοσίου χρέους. Όπως τότε έτσι και σήμερα, *η εξουσία δεν έχει ντροπή*, με μια όμως σημαντική διαφορά: ότι ενώ η ενέργεια του πρώην πρωθυπουργού προσέβαλε το αίσθημα κάθε σκεπτόμενου πολίτη κι οι Έλληνες διανοούμενοι παρέμειναν σε *αφασία*, απεναντίας οι Γάλλοι του 18^{ου} αιώνα συνέχισαν τις τολμηρές επιθέσεις τους με έντονο ρυθμό. Η διάτρηση της «φούσκας του Μισοσισιπλή» έριξε λάδι στη φωτιά κι ο *φιλελευθερισμός* άνοιξε αγέρωχα τα φτερά του με συγκεκριμένες προτάσεις οικονομικής μεταρρύθμισης, ενώ δεν έλειψαν διόλου από το σκηνικό τα συνήθη σχόλια ειρωνείας. Ιδιαίτερα καυτηρίασαν την φαινή ιδέα του Αντιβασιλιά, που με βασιλικό διάταγμα δημιούργησε εικονική ευημερία κι όπως αναφέρθηκε, έδωσε εντολή να μισθωθούν αργόσχολοι και χωρικοί ντυμένοι ως εργάτες και τους διέταξε να τραγουδούν κάνοντας κύκλους στους δρόμους χωρίς διακοπή.

Στην ίδια περίοδο που εδραιώνονταν η οικονομική μεταρρύθμιση στη Γαλλία, εμφανίστηκε ο οικονομολόγος «αίνιγμα», ιρλανδός την καταγωγή, Richard Cantillon¹³ (1680-1734) που έζησε στο Παρίσι το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Η παράδοση το έχει ότι κερδοσκόπησε επιτυχώς, σε αντίθεση με το ευρύ επενδυτικό κοινό, όπου τα *θύματα* ήταν πολλά και η σφαγή μεγάλη, στην ριψοκίνδυνη εποχή της «φούσκας του Μισοσισιπλή». Ο Cantillon απέκτησε σημαντική περιουσία εκμεταλλευόμενος τις

---

¹³ Η φήμη του Richard Cantillon πηγάζει από την οικονομική του διατριβή που θεωρείται εκπληκτική, γράφτηκε στην δεκαετία του 1730 και φέρει τον τίτλο: “*Essai Sur la Nature du Commerce en General*”. Το σύγγραμμα δημοσιεύθηκε ανώνυμα στην Αγγλία, 21 χρόνια μετά τον θάνατο του! Οι απόψεις του ήταν πολύ γνωστές στους φυσιοκράτες της γαλλικής σχολής, ενώ στους ομιλούντες τα αγγλικά παρέμεινε στην αφάνεια μέχρι το 1881, όπου ο Stanley Jevons δημοσιοποίησε το έργο του. Το όνομα του όμως αναφέρεται από τον Adam Smith στον Πλούτο των Εθνών, στο σημαντικό θέμα του καθορισμού του επιπέδου των εργατικών μισθών, όπου οι απόψεις διαφέρουν. Ο Smith διατυπώνει την γνώμη ότι ο μισθός του εργαζόμενου πρέπει να είναι *τουλάχιστον* επαρκής για να τον συντηρήσει στην ζωή (ibid. p. 170). Ο Cantillon όμως ισχυρίζεται, ότι ο μισθός του εργαζομένου πρέπει να είναι *διπλάσιος* του επιπέδου συντήρησης (subsistence level), ούτως σώστε η οικογένεια, ο άνδρας και η γυναίκα, να μπορούν να αναθρέψουν δύο παιδιά. Μόνο το όνομα, Mr Cantillon, αναφέρει ο Smith, χωρίς πηγή.

τεράστιες ή καλύτερα τις *περιστροφικές διακυμάνσεις* της μετοχής : “ La Compagnie Perpetuelle des Indes”. Μετά τον άθλο του μετακόμισε μαζί με τα λάφυρα στο Λονδίνο, όπου σε ηλικία 54 ετών, μυστηριωδώς κάηκε στο σπίτι του σε φωτιά που λέγεται ότι έβαλε από αγανάκτηση ο απολυθείς μάγειρας του! Ενώ, πράγματι το τέλος της ζωής του ήταν πολύ παράξενο, γιατί είναι αδύνατον με βάση τον νόμο των πιθανοτήτων να διανοηθεί κάποιος ότι ο μάγειρας του μια μέρα θα τον κάψει ζωντανό, το έργο του θεωρείται εξαιρετικό και οι ιστορικοί τον αναγνωρίζουν ως τον πρώτο *θεωρητικό οικονομολόγο*, έναν σπουδαίο σκαπανέα της οικονομικής σκέψης.

Το πνευματικό έργο του financier Richard Cantillon, ονομάστηκε η «κοιτίδα της πολιτικής οικονομίας» γιατί αποτελεί την πρώτη ενοποιημένη θεώρηση της οικονομικής διαδικασίας, ξεκινώντας από την άποψη ότι *η γη συνιστά την πηγή όλου του πλούτου* και καταλήγει στην ανάλυση του χρήματος και του διεθνούς εμπορικού ισοζυγίου. Λόγω της χρηματιστηριακής και τραπεζικής εμπειρίας του, η ανάλυση της λειτουργίας του θεμελιώδους *νόμου της προσφοράς και ζήτησης* στις αγορές είναι υποδειγματική. Ο Cantillon πρώτος διατύπωσε την θεωρία, ότι στις *ελεύθερες αγορές*, η *αγοραστική αξία* (market value) σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, μπορεί να είναι διαφορετική από το *κόστος παραγωγής*, δηλαδή, την *εγγενή αξία* (intrinsic value) του προϊόντος. Μετά την εκπληκτική εμπειρία που απέκτησε με τις φοβερές διακυμάνσεις της μετοχής Compagnie Perpetuelle,¹⁴ ο financier πλέον Cantillon αισθάνθηκε την σιγουριά να αναλύσει τον νόμο της προσφοράς και ζήτησης πιο μεθοδικά. Για να συνειδητοποιήσουμε όμως τους υψηλούς κινδύνους που εγκυμονούσε η κερδοσκοπία στη μετοχή Perpetuelle, αρκεί να οραματισθούμε την ατμόσφαιρα της αθηναϊκής πανδαισίας στην οδό Σοφοκλέους, την ονομασθείσα εποχή της ‘χρηματιστηριακής τρέλας’, το αλησμόνητο καλοκαίρι του 1999.

Η δεκαετία του 1990 ήταν μια χρονική περίοδος ξεχωριστή, όπου ο σύγχρονος έλληνας αποφάσισε να πετάξει στην ‘πάντα’ την « φουστανέλα και τα τσαρούχια» για να ασχοληθεί με κάτι πιο ελκυστικό και ιδιαίτερα μοντέρνο. Η λέξη *χρηματιστήριο* τον

---

¹⁴ Μετά την ίδρυση της εταιρίας, τον Αύγουστο του 1717, La Compagnie d’ Occident (The Mississippi Company) με διευθύνοντα σύμβουλο τον John Law, αποφασίστηκε από την γαλλική κυβέρνηση η απορρόφηση της εταιρίας από την Banque Royale και την συγχώνευση της , τον Μάιο του 1719, με την Compagnie des Indes Orientales και την Compagnie de Chine. Η εταιρία του νέου conglomerate που είχε τα αποκλειστικά δικαιώματα του παγκόσμιου εμπορίου της Γαλλίας και διευθύνονταν από τον Law, μετονομάστηκε, La Compagnie Perpetuelle des Indes. Έτσι μόνο κάποιος μπορεί λογικά να εξηγήσει τα *σκαμπανεβάσματα* της μετοχής, που πάντοτε έλκουν το ενδιαφέρον του πλήθους, μέσω της χειραγώγησης της πληροφόρησης και της ίδιας της μετοχής από τους insiders..

συνάρπασε, οι τσέπες και οι ταβέρνες ήταν γεμάτες κι η φαντασία του αιχμαλωτίστηκε από την σκέψη, ότι επιτέλους ήρθε η *ώρα η ευλογημένη* να γίνει κάποιος πλούσιος. Έτσι ο μοντέρνος Έλληνας με την ψυχολογία του να έχει κυριαρχηθεί από το σύνδρομο του «εύκολου πλουτισμού», ενώ ξεκίνησε αρχικά να αγοράζει μετοχές με *πραγματικά* λεφτά για ‘διακράτηση’, γρήγορα *το έμφυτο ζιζάνιο της πονηρίας και της κομπίνας* θόλωσε το ευάλωτο μυαλό του και σύντομα μετεβλήθη σε δεινό κερδοσκόπο. Το μοναδικό ελληνικό χαρακτηριστικό του «τζάμπα μάγκας», τον ώθησε ως κινητήρια δύναμη να αγοράζει τα ‘χαρτιά’ με «ζεστό αέρα» όχι για την εγγενή αξία τους, αλλά με πρωταρχικό σκοπό να τα μεταπωλήσει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα σε ανώτερη τιμή στο επόμενο ‘μπαρμπούνι’ που ‘τσιμπήσει’ το δόλωμα μαζί και το αγκίστρι. Αυτή η περίφημη πρακτική που απαιτεί την συνδρομή του *τύπου* και των ‘παπαγάλων’ για να πείσει το *ευκολόπιστο κοινό*, φέρει την επωνυμία: «η θεωρία του πιο ηλίθιου» (the greatest fool’s theory).

Η ανωτέρω χρηματιστηριακή πρακτική είναι εξαιρετικά ριψοκίνδυνη μέθοδος, γιατί βασίζεται στην «μόχλευση» κεφαλαίων κι οδηγεί στον όλεθρο και την χρηματική καταστροφή, εάν ο κερδοσκόπος δεν είναι γρήγορος να πατήσει έγκαιρα την σκανδάλη για να ξεφορτώσει έντεχνα τα ‘χαρτιά’ στα παραπλανημένα ‘κορόιδα’, που με αδηφαγία αγοράζουν βάσει των *διαδόσεων* και τις *σίγουρες* πληροφορίες που νομίζουν ότι έχουν. Αυτή την κλασική τεχνική εφήρμοζαν στο έπακρο οι ειδήμονες της Σοφοκλέους το 1999, γι αυτό το σκηνικό ήταν πανομοιότυπο της οδού Quincampoix της πολύκροτης εποχής του Law. Στη Σοφοκλέους την εποχή του ξεφαντώματος, η διαδρομή της μετοχής που είναι εφάμιλλη της Compagnie Perpetuelle φέρει το όνομα: *Αθηναϊκές Συμμετοχές*, μία υποδειγματική μετοχή φούσκα. Η παρόμοια περιστροφική τροχιά της μετοχής, υπήρξε δραματική κι ολέθρια για την πλειονότητα των κερδοσκόπων της Σοφοκλέους. Το ‘τζογαδόρικο χαρτί’, η ατραξιόν του χρηματιστηρίου, ανέβηκε αρχικά καλπάζοντας εν μέσω μιας ενθουσιώδους ατμόσφαιρας, δημιουργήμα των χαλκευμένων ειδήσεων της ευοίωνης κερδοφορίας του εν τη γενέσει επιχειρηματικού κολοσσού. Με *παραπέτασμα καπνού* το ειδησεογραφικό όργιο και με *καθρέφτες* περίοπτους ακαδημαϊκούς και επιχειρηματίες στο διοικητικό συμβούλιο του conglomerate, ξεκίνησε μία απίστευτη σε αγριότητα χειραγώγηση της μετοχής. Μέσα σε ένα διάστημα μηνών η μετοχή έφθασε στις 40.000 δραχμές (€118) κι εν συνεχεία ‘βούτηξε’ κάθετα σε μακροβούτι διάρκειας με τελικό προορισμό το βυθό, όπου κι εκεί παρέμεινε βγαίνοντας από το tableau.

Ο Cantillon όμως βγήκε θριαμβευτής με το πουγκί γεμάτο¹⁵, έτσι είχε τον χρόνο και την ψυχική ηρεμία ν' αναπτύξει ξεκάθαρα τη λειτουργία του *αυτόματου μηχανισμού καθορισμού αγοραίων τιμών* μέσω του νόμου της προσφοράς και ζήτησης. Μάλιστα, υπήρξε τόσο ήρεμος που έδωσε και ωραία παραδείγματα πως η μεταβολή της ζήτησης των αγαθών επηρεάζει την τιμή τους. Και αντιστρόφως, πως η μεταβολή της προσφοράς των αγαθών επιδρά στην τιμή τους κι αυτή με τη σειρά της στην αυτόματη ρύθμιση της ζήτησης. Ενώ οι κερδοσκόποι της Σοφοκλέους, με πρώτο τον πρόεδρο των Αθηναϊκών Συμμετοχών, δεν χάσανε μόνο σημαντικά χρηματικά ποσά, αλλά ως φυσική συνέπεια της ψυχολογικής έντασης, άλλαξε δραματικά και η φιλοσοφική τους άποψη για τις αξίες της ζωής. Μάλιστα, ο πρόεδρος που *έφαγε* τις περισσότερες μετοχές στο κεφάλι, επειδή περιέργως, απεφάσισε ως νέος Άτλας να στηρίξει την μετοχή στους ώμους του, έπαθε τέτοιο κλονισμό από τις ζημιές, που αφιέρωσε πλέον τον χρόνο του μετά την εφιαλτική εμπειρία, στο ολυμπιακό πνεύμα και τον κλασσικό αθλητισμό. Αυτή η αφήγηση δεν είναι πλάσμα φαντασίας, αλλά μία, από τις πολλές, πραγματική ιστορία που δεν έχει γραφτεί ακόμη, ελπίζοντας οι έλληνες διανοούμενοι κάποια στιγμή να αποκτήσουν τις αισθήσεις τους και ν' ασχοληθούν σοβαρά με *τα αίτια της παρακμής και της μεγάλης οικονομικής κρίσης* που ταλανίζει την χώρα και να προτείνουν λύσεις, όπως οι Γάλλοι συνάδελφοι τους έπραξαν στη δύσκολη εποχή της «φούσκας του Μισοσισιπλή».

Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι είμαστε αυστηροί με τους χαρακτηρισμούς μας για του ακαδημαϊκούς και για τους δημοσιογράφους, διότι η « οδός Σοφοκλέους» κτύπησε το ιστορικό ορόσημο των 6484 μονάδων. Αυτό απλά σήμαινε ότι η χρηματιστηριακή αξία των μετοχών του ΧΑΑ υπερέβαινε το ΑΕΠ της χώρας και ως εκ τούτου ήτανε μια *παράλογη αποτίμηση*. Αντίθετα, όλο το πανελλήνιο ζώντας σ' ένα κόσμο ψευδαισθήσης κι οργιώδους φαντασίας, με άκρατο ενθουσιασμό πανηγύριζε στις πλαζ με τα μαγιά και

---

¹⁵ Ο Cantillon υπήρξε φίλος του John Law και συνέταιρος σε εταιρία που δημιούργησαν με την αγορά από το γαλλικό κράτος των δικαιωμάτων εκχώρησης και εκμετάλλευσης εδαφικής έκτασης στην αποικία της Louisiana. Την άνοιξη του 1719, έστειλαν εξερευνητική αποστολή με επικεφαλής τον αδελφό του Cantillon, Bernard, που αναχώρησε από τη Γαλλία τον Μάρτιο 1719, με το πλοίο μεταφοράς δούλων "St. Louis". (J. Gleeson, Millionaire, p. 170, 2001). Η αποστολή μετά από τρεις μήνες ταξιδιού έφθασε ασφαλώς στην Νέα Ορλεάνη, αλλά βρήκε τα πράγματα σκούρα. Η περιοχή ήταν εχθρική και πληροφορήθηκαν για σφαγή 1,500 γάλλων αποίκων στα σπίτια τους από Ινδιάνους, μήνες πριν την άφιξη τους. Συνεπώς, προτεραιότητα έδωσαν στην ζωή τους που κινδύνευε, όχι μόνο από επιθέσεις Ινδιάνων, αλλά και από διάφορες ασθένειες. Η αποστολή δεν πέτυχε και τελικώς σχεδόν αποδεκατίστηκε, αφού ο αριθμός των μελών της μειώθηκε στο 25% και ούτε χρυσός κι άργυρος βρέθηκε. Όποιοι κι αν είναι οι ουσιώδεις λόγοι, εάν ο Cantillon γνώριζε ή όχι, λογικώς θα πρέπει να γνώριζε την κατάσταση, όμως θεωρείτο 'άσπλαχνος', έτσι πούλησε τις μετοχές και τα δικαιώματα του κι εγκατέλειψε τον Law και την Γαλλία.

τα κινητά στα χέρια τραγουδώντας το ‘πάμε για νέα υψηλά στις 10,000’ μονάδες.¹⁶ Ενώ η κυβέρνηση θριαμβολογούσε για την παροδική οικονομική ευημερία που επέφεραν οι πολιτικές της, μέσα σε μια ατμόσφαιρα *έκστασης* και *φιλελευθερισμού* πανομοιότυπης της οδού Quincampoix την εποχή του financier Law. Μέσα σ’ αυτό το ψυχολογικό κλίμα γενικής ευφορίας, με τον γενικό δείκτη να καλπάζει για νέα υψηλά, οι εκδότες με την επιχειρηματική elite, τους αποκαλούμενους ‘νταβατζήδες’ από τα χείλη του μετέπειτα πρωθυπουργού -της περιβόητης *σεμνής* και *ταπεινής επανίδρυσης* του κράτους με το πρωτόγνωρο *φέσι* του *δημόσιου χρέους* των €120 δις μέσα σε πέντε χρόνια- έσπευσαν αστραπιαία να εκδώσουν *νέες μετοχές*. Εφαρμόζοντας άριστα την παροιμία ‘στη φράση κολλάει το σίδηρο’ για να αντλήσουν κεφάλαια σε υπερβολικά υψηλές τιμές από τους αμνούς προς σφαγή, συνοπτικώς ονομαζόμενοι «ευρύ επενδυτικό κοινό». Οι δημόσιες εγγραφές υπερκαλυφθήκαν με βουλιμία από το φαντασιόπληκτο κοινό, ικανοποιώντας την σφοδρή επιθυμία του ν’ ανέβει στο ονειρώδες άρμα του «ομίλου». Ο *όμιλος* ήταν η μαγική λέξη της «νέας εποχής», που σαγήνευσε την φαντασία των επενδυτών και δεν άνοιξαν τα μάτια τους ορθάνοικτα, να δουν τους κίβδηλους ισολογισμούς βασιζόμενους σε *μελλοντικά κέρδη* κι *αποτελέσματα του κύκλου εργασιών* που σταματούσαν στα «πριν τους φόρους κέρδη», προτού αποφασίσουν να αποχωριστούν τα χρήματά τους.

Πλην όμως, όλοι υποκριτικά σιώπησαν, ακαδημαϊκοί, πολιτικοί και εκδότες για να μην χαλάσουν το φαντασμαγορικό πάρτι, ενώ γνώριζαν ότι με συντελεστή τιμής 100 φορές προς τα κέρδη ανά μετοχή, η αξίες των μετοχών προεξοφλούσαν όχι μόνο το παρόν και το μέλλον, αλλά και την μετά θάνατο ζωή. Ως αποτέλεσμα, όταν οι μετοχές φούσκες που συνιστούσαν αθροιστικά το μεγαλοπρεπές μπαλόνι του ΧΑΑ ‘έσκασαν’ κι άρχισαν τα επανωτά limit-down τον Σεπτέμβριο του 1999, λίγο μετά τον σεισμό των Αθηνών, το ευκολόπιστο κοινό «έχασε τ’ αυγά και τα πασχάλια» μέσα σε σκηνικό τρόπο a la Mississippi. Η καταστροφή όμως ήταν διπλή και διπλό το κουβάρι του χρέους, ιδιωτικό και δημόσιο. Οι έλληνες επενδυτές και κερδοσκόποι χάσανε άνω των € 100 δις κι άρχισαν να δανείζονται κατά κόρον για να διατηρήσουν το standard της ζωής τους, διότι οι ζημιές δεν λέγονται στην εποχή του «περίοπτου πλουτισμού». Το δημόσιο επίσης έχασε εισοδήματα από την διατήρηση του *φεουδαρχικού θεσμού* της *μηδενικής*

---

¹⁶ Ο επίλογος του τραγουδιού υπήρξε τραγικός μετά την 17^η Σεπτεμβρίου 1999, όπου οι μετοχές ‘κλείδωσαν’ αλλά από την *κάτω πλευρά* και οι ‘long’ παγιδεύτηκαν, με τη Σοφοκλέους να κτυπά ‘νέα χαμηλά’ στις 1462 μονάδες τον Μάρτιο του 2003, όπου στα ίδια περίπου επίπεδα παραπαίει την χρονική περίοδο που γράφονται αυτές οι λέξεις.

φορολογίας κερδών κεφαλαίου (*capital gains tax*), λόγω της δραματικής υπεραξίας των μετοχών από τον Αύγουστο του 1996, με τον γενικό δείκτη του ΧΑΑ στο επίπεδο των 870 μονάδων, δηλαδή μια αύξηση της τάξεως του 645 % μέσα σε τρία χρόνια!

Έτσι το *αίνιγμα Cantillon*, που οι απόψεις του αποτελούν εξέχον ενδιαφέρον στην ερμηνεία της σύγχρονης δημοσιονομικής τραγωδίας της Ελλάδας, μας έδωσε μια εξαιρετική ευκαιρία να σχολιάσουμε μια άλλη τραγωδία, *την χρηματιστηριακή*. Είναι γνωστό, ότι οι πολιτικοί, πιστωτικοί οργανισμοί και οι εκδότες διαρκώς αποφεύγουν να την συζητήσουν όπως ο «διάλογος το λιβάνι» κι αυτή η εσκεμμένη αδράνεια μόνο ζημιά προκαλεί, διότι *η υπεκφυγή ποτέ δεν λύνει το πρόβλημα, αλλά το μετατοπίζει*. Όπως η μυστηριώδης εξαφάνιση¹⁷ της διατριβής του Cantillon στην αγγλική γλώσσα για περίπου 150 χρόνια! Η δική μας απλή απορία είναι, αφού υπήρχε το βιβλίο γραμμένο στην γαλλική γλώσσα γιατί δεν μεταφράστηκε στην αγγλική; Εντούτοις, η απάντηση που δόθηκε είναι το ανεκδιήγητο «*χάθηκε*» και στη συνέχεια κάθισαν όλοι μαζί με σταυρωμένα τα χέρια περιμένοντας τον Stanley Jevons να το αναβιώσει το 1881! Γι αυτό αξίζει να συνεχίσουμε κι ίσως βρούμε την άκρη του μυστηρίου του σπουδαίου βιβλίου, με την διαπραγμάτευση του θέματος του *εργατικού μισθού* που ακολουθεί.

Η συνεισφορά του Canillon στον καθορισμό του *κατώτατου επιπέδου μισθού του ανειδίκευτου εργάτη* υπήρξε σημαντική. Ειδικά, προεξόφλησε την κλασσική θεωρία των μισθών ότι: «η αμοιβή του ανειδίκευτου εργάτη πρέπει να είναι επαρκής για την συντήρηση του». Δηλαδή, η θεωρία των κλασσικών καθόριζε ως *κατάλληλο* κατώτατο εργατικό μισθό, το χρηματικό ποσό που θα *απέτρεπε* τον ανειδίκευτο εργάτη από τον *θάνατο*, το περιβόητο «*επίπεδο ανθρώπινης συντήρησης*». Αυτή όμως η συνταγή δεν συνιστά πολιτική ενός κράτους, αλλά χαρακτηριστικό *δουλείας και βαρβαρότητας*. Το έμφυτο ιδιόμορφο γνώρισμα της *κλασσικής θεωρίας* που οδηγεί στην υποτέλεια και την ανθρώπινη εξαθλίωση, έγκαιρα το πρόβλεψε ο οξυδερκής ιρλανδός αναλυτής κι όπως αναφέρεται στην υποσημείωση, πρότεινε ως μισθό του ανειδίκευτου εργάτη το *διπλάσιο*

---

¹⁷ Όπως ειπώθηκε, το βιβλίο του Cantillon δημοσιεύθηκε στα γαλλικά στην Αγγλία το 1755, 21 χρόνια μετά τον θάνατο του (1734) κι ως υπενθύμιση, τρία χρόνια μετά την δημοσίευση του δοκιμίου του Hume για το Χρήμα. Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι το πρωτότυπο ήταν στην αγγλική και η μετάφραση στα Γαλλικά. Γι αυτό, η αναφορά του Adam Smith στο όνομα του στον Πλούτο των Εθνών, απλά ως Mr Cantillon, χωρίς πηγή, προξενεί εύλογη απορία. Πως ο Smith αποφάσισε να σχολιάσει τις απόψεις του Cantillon, αποκλειστικά στο θέμα των μισθών (*wages*), όταν τη γαλλική γλώσσα δεν την γνώριζε, μάλιστα του χορηγήθηκαν δωρεάν μαθήματα στο 'παράξενο' ταξίδι της διδαχής του 'εγγονού' στη Γαλλία, και το βιβλίο εκείνη την εποχή μόνο στα γαλλικά κυκλοφορούσε;

(double) του επιπέδου συντήρησης του. Απ' ό,τι διαφαίνεται από την αναφορά του Smith στο όνομα του, το double το βρίσκει πολύ, αλλά αδυνατεί να το αντικρούσει και καταλήγει στο συμπέρασμα να μην ξεκάθαρα αποφασίσει:¹⁸ « η εργασία του συζύγου και της γυναίκας μαζί, πρέπει, ακόμη και στα χαμηλότερα είδη κοινής εργασίας, να είναι σε θέση να κερδίζει κάτι περισσότερο από αυτό που είναι ακριβώς απαραίτητο για την συντήρησή τους, αλλά σε τι αναλογία... δεν θα είμαι εγώ που θα το καθορίσω».

Έτσι, το θέμα έμεινε άλυτο επί αιώνες, με την αποφυγή του Smith σαν ένα μωρό παιδί, ν' απαντήσει αποφασιστικά στο θεμελιώδες ερώτημα καθορισμού του κατώτατου μισθού του ανειδίκευτου εργάτη. Αυτή η συμπεριφορά μας θύμισε τον προσφιλή Say, που νουθέτησε την οικουμένη ότι δεν πρέπει *εμείς* να παρεμβαίνουμε στον αρμονικό μηχανισμό της *laissez faire* οικονομίας, διότι στο σύστημα δεν υπάρχει *εκμετάλλευση* και λειτουργεί μεθοδικά χωρίς τριβές προς όφελος όλων των φορέων με την βοήθεια της Θείας Πρόνοιας. Γι αυτό, « δεν είναι ο καθαυτός σκοπός, ούτε και ο πρέπων ρόλος των οικονομολόγων να προτείνουν πρακτικά μέτρα». Έτσι λοιπόν γεννάται η φυσιολογική απορία στον αναγνώστη: τι είναι πρέπων οι οικονομολόγοι να κάνουν; Έχοντας τον γρίφο άλυτο για δύο ολόκληρους αιώνες, οι περισσότεροι ακαδημαϊκοί ακλούθησαν την προτροπή του Say και κτίσανε « κάστρα στον αέρα» με περίπλοκες άνευ πρακτικής σημασίας μαθηματικές εξισώσεις. Από την άλλη, οι κυβερνήσεις του δυτικού κόσμου, είτε αυτές ήταν δεσποτικές ή δημοκρατικές, με εξαίρεση της περιόδου 1933-1973- της Μεγάλης Κρίσης και της κατάρρευσης της Συμφωνίας Bretton Woods- εφήρμοσαν ως πολιτική την βασική φιλελεύθερη αρχή της «ευκαμψίας των μισθών» (*wage flexibility*).

Η παλιννόστηση στην *οικονομική πρακτική* των κυβερνήσεων του δόγματος του *φιλελευθερισμού* την τελευταία τριακονταετία, έχει ατυχώς προχωρήσει στην εφαρμογή *ακραίων πολιτικών* που είναι *στείρες* και *παράλογες*, όπως της *de facto* κατάργησης του *αδιαπραγμάτευτου θεσμού*, του κατώτατου εργατικού μισθού στο επίπεδο συντήρησης. Το «κάτι περισσότερο» του Adam Smith, οι ενθουσιώδεις οπαδοί του στην Ελλάδα με την ετικέτα του *σοσιαλισμού* και της *κοινωνικής δικαιοσύνης*, το ερμήνευσαν ως € 600 μηνιαίο μισθό για τον ανειδίκευτο εργάτη, που ακόμη κι η Θεία Πρόνοια των κλασικών

---

¹⁸ Adam Smith, *ibid.* p. 171, “ the labour of the husband and wife together must, even in the lowest species of common labour, be able to earn something more than what is precisely necessary for their maintenance, but in what proportion...I shall not take upon me to determine”.

έχει εξαγριωθεί κι εάν αγανακτήσει, θα έχουν την ίδια τύχη με τον Cantillon. Εντούτοις, δεν αναμένεται να τους πάρει με τις πέτρες, αλλά θα τους καταδικάσει αιώνια στη μνήμη των πολιτών, διότι ο μισθός είναι άδικος, επειδή είναι κατώτερος του επιπέδου της ανθρώπινης διαβίωσης, με συνέπεια οι μέλλουσες γενεές να οδηγηθούν με το αίσθημα της αδικίας στην εξαθλίωση και την μετανάστευση, χωρίς κανένα όραμα κι οι άνθρωποι χωρίς όραμα όπως είπε προ πολλού ο πολιτικός ανήρ Roosevelt, πεθαίνουν.

Την μιζέρια και την εξαθλίωση του εργατικού δυναμικού τις απέρριψε ακόμη και ο φιλελεύθερος Cantillon, ως οικονομικές συνθήκες μακροπρόθεσμα ασυμβίβαστες με την ευημερία του κράτους, παρότι υπήρξε σταθερός υποστηρικτής της *laissez faire*. Κι αυτό, διότι υπήρξε ο σκαπανέας της μακροπρόθεσμης ισορροπίας του οικονομικού συστήματος, που το προσδιόρισε ως ένα ισοζύγιο ροών εισοδήματος. Όπου οι αμοιβές εργασίας με βάση τους μισθούς συντήρησης θα έθεταν οριστικά το οικονομικό σύστημα μακροπρόθεσμα εκτός ισορροπίας. Η διατριβή του δυστυχώς ήταν στην αφάνεια με ζαβολιά, πολλά χρόνια αδιάθετη στην αγγλική γλώσσα. Όμως ο Cantillon, δεν έπαυσε να είναι ο *par excellence* οικονομολόγος που μετέφερε με την πέννα του το φιλελεύθερο πνεύμα της οδού Quincampoix, σε μια καλά οργανωμένη διατριβή οικονομικών αρχών που βασιζονται στην λειτουργία των ελεύθερων αγορών. Αρχές που τις διατύπωσε, όπως ο ίδιος τις κατένοησε και έντονα τις βίωσε ως επενδυτής-κερδοσκόπος, παίρνοντας εξαιρετικούς χρηματιστηριακούς κινδύνους μ' ενδεχόμενο να 'εξολοθρευτεί' στον κυκεώνα της ριψοκίνδυνης περιόδου που έζησε στη Γαλλία. Γι αυτό η ανάλυση του χρήματος και του επιτοκίου διατυπώνεται με οξύνοια, όμως στο πλαίσιο της ελεύθερης διαπραγμάτευσης, εξ ου και έγινε η *darling* των Bohm-Bawerk και Friedrich Hayek, των κορυφαίων εισηγητών του δόγματος των ελευθέρων αγορών της Αυστριακής σχολής. Το επιτόκιο πρέπει να κυμαίνεται ελεύθερα, τονίζει ο Cantillon, έτσι ώστε να υπάρχει η ανταμοιβή των δανειστών για τον κίνδυνο που διατρέχουν τα κεφάλαια τους στα χέρια των οφειλετών. Επίσης διατύπωσε την άποψη, ότι το επιτόκιο δανεισμού πρέπει να είναι χαμηλότερο της απόδοσης του προσδοκώμενου επιχειρηματικού κέρδους, και αναλογικό της ανάγκης του οφειλέτη. Κανείς διερωτάται, εάν βρίσκεται στον 18^ο ή στον 21^ο αιώνα, και πόσο σύγχρονη χρηματοοικονομική ορολογία αποτελούν τα περίφημα «spreads» των ελληνικών ομολόγων λόγω του κινδύνου χρεωκοπίας της χώρας.

Έτσι φθάσαμε στο τέλος της διαπραγμάτευσης των απόψεων ενός σπουδαίου οικονομολόγου που φέρει το όνομα Cantillon, με την θεώρηση του ζωτικού θέματος του *εμπορικού ισοζυγίου*, που συνιστά την ‘αχίλλεια πτέρνα’ της ελληνικής οικονομίας. Η ανάλυση είναι εξίσου αξιόπαινη κι αποτελεί κόσμημα που ομορφαίνει τον κλάδο της διεθνούς οικονομίας, διότι ο *συλλογισμός* είναι *καθαρός* και οι *θεμελιώδεις υποθέσεις* ρεαλιστικές. Στην διατριβή του Cantillon, διατυπώνεται πρωταρχικώς το θεώρημα του “specie-flow mechanism” του διεθνούς εμπορίου, το οποίο αποδίδεται στον Hume, που ως νεαροί φοιτητές το αποστηθίζαμε και τώρα ως ενήλικοι πάλι το χρησιμοποιούμε ως η θεωρία «του μηχανισμού είδους-ροής» του Hume. Κι αυτό, διότι έτσι μας μάθανε να λέμε, έτσι συνεχίζεται ν’ αναφέρεται στα εγχειρίδια κι έτσι έχει επικρατήσει διεθνώς, με συνέπεια να μην υπάρχει άλλος τρόπος επικοινωνίας. Τώρα όμως κατανοούμε την σημασία του «χάθηκε» και « ξαναβρέθηκε» μετά από 150 ολόκληρα χρόνια! Εντούτοις, θα πρέπει να ενθυμούμεθα, ότι *οι Γερμανοί ποτέ δεν πίστεψαν στο θεώρημα του Hume*, όχι γιατί γνώριζαν ότι είναι πνευματικό έργο του Cantillon, αλλά επειδή γνώριζαν καλά ότι είχαν την *εγγενή δύναμη* να το *εξουδετερώσουν* και *πρακτικώς το επέτυχαν*.

Για να παρουσιάσουμε με σαφήνεια στον αναγνώστη, ότι ιστορικώς η άποψη μας είναι τεκμηριωμένη, πρέπει να επικεντρώσουμε την προσοχή στη θεωρία του *εμπορικού ισοζυγίου* που διατύπωσε ο Cantillon. Με βάση την *υπόθεση* μιας *τυπικής χώρας* που μόλις είχε ανακαλύψει κοιτάσματα πολύτιμων μετάλλων, και θέμα την επιρροή του bullion στην λειτουργία της οικονομίας, ο Cantillon αποφαινεται ότι η ροή του bullion από τα ορυχεία στο οικονομικό σύστημα, δημιουργεί *πληθωρισμό* λόγω της αύξησης του νομίσματος σε κυκλοφορία. Το φαινόμενο της αύξησης του γενικού επιπέδου *τιμών* εξ αιτίας της πρόσθετης αγοραστικής δύναμης δεν απορρέει από την συνήθη χρήση της υπόθεσης *ceteris paribus*. Η εμφάνιση του φαινομένου του *πληθωρισμού* οφείλεται στην προκληθείσα αύξηση της ποσότητας του χρήματος, *που δεν συνοδεύεται* από αντίστοιχη αύξηση της *οικιακής παραγωγής προϊόντων* ¹⁹. Με συνέπεια, ο παραχθείς

---

¹⁹ Το φαινόμενο του πληθωρισμού υπήρξε έντονο στην Ισπανία μετά την ανακάλυψη της Αμερικής(1492) και την κατάκτηση από τους Ισπανούς, του Μεξικού (1519) και του Περού (1533). Έκτοτε, μεγάλες ποσότητες πολύτιμων μετάλλων, κυρίως αργύρου από το Potosi της σημερινής Βολιβίας, έρρεαν από τις αποικίες προς την Ισπανία με κατεύθυνση το νομισματοκοπείο της Καστίλλης, όπου το 20% των εισαχθέντων πολύτιμων μετάλλων κρατείτο ως πληρωμή για της δαπάνες της βασιλικής αυλής. Η ιστορία της βασίλισσας Ισαβέλλας με το «αυγό του Κολόμβου» είναι πιθανώς γνωστή, αλλά αυτό που αποτελεί μυστήριο είναι ότι η Ισπανία δεν είχε βιομηχανική παραγωγή και τα βασικά προϊόντα τα εισάγαγε από την Γαλλία! Ως αποτέλεσμα, η νομισματική βάση της ισπανικής οικονομίας

πληθωρισμός να επηρεάζει ουσιαστικά την κατανομή του εθνικού εισοδήματος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, έως ότου η εισροή του bullion απορροφηθεί από την αύξηση των τιμών. Η ανακατανομή του εισοδήματος είναι υπέρ της επιχειρηματικής τάξης, αφού τα εισοδήματα της εργατικής τάξης και των γαιοκτημόνων παραμένουν σχετικά σταθερά. Η αύξηση της ποσότητας του χρήματος σε κυκλοφορία δεν είναι αναγκαίο να οδηγήσει σε πληθωρισμό τονίζει ο Cantillon , εάν η παραγωγή και το εμπόριο αυξηθούν στον βαθμό που να αντισταθμίζει την εισροή των πολύτιμων μετάλλων.

Το αποτέλεσμα όμως του πληθωρισμού έχει αρνητικές επιπτώσεις στο διεθνές εμπόριο της χώρας, δηλώνει ο ιρλανδός οικονομολόγος, επειδή, λόγω της ανόδου των τιμών, τα οικιακά προϊόντα γίνονται μη ανταγωνιστικά στις ξένες αγορές, καθώς οι άλλες χώρες θα προτιμήσουν την αγορά των παρεμφερή προϊόντων που προσφέρονται σε χαμηλότερες τιμές. Με αποτέλεσμα, το πλεονέκτημα που απέκτησε η χώρα μέσω της ανακάλυψης πολύτιμων μετάλλων κι αύξησε τα νομισματικά αποθεματικά, πρακτικά να ακυρώνεται από την αναγκαία εκροή πολύτιμων μετάλλων λόγω της επιδείνωσης του διεθνούς εμπορικού ισοζυγίου. Ως συνέπεια, καταλήγει ο Cantillon, το θησαυροφυλάκιο αποθεματικού του κράτους δεσμεύει την οικονομία της χώρας στην εξάρτηση από τα προϊόντα των άλλων κρατών και σε τελική ανάλυση αφήνει ολοκληρωτικά την χώρα να πληρώσει με bullion γι αυτά τα προϊόντα, εκτός εάν βρει κάποια άλλη λύση!

Την άλλη λύση που εφήρμοσε το κυρίαρχο κράτος της Ευρωζώνης, η Γερμανία, την αναλύσαμε διεξοδικά στο δοκίμιο του νέο-μερκαντισμού,²⁰ τώρα ευγενικά ζητάμε από τον αναγνώστη να αντικαταστήσει το bullion στο παράδειγμα του Cantillon με κρατικές ομολογίες, και να προχωρήσουμε μαζί στην ανάλυση μιας τυπικής χώρας που φέρει το όνομα Ελλάδα. Ίσως, είναι προτιμότερο πρώτα να πάρουμε ένα παγωμένο ντους που θα είναι και ευχάριστο μέσα στο καλοκαίρι, δεν είναι απαραίτητο να μπούμε στη μπανιέρα για μας έρθει η θεία επιφοίτηση όπως κάνει ο Greenspan, εμείς το έχουμε ανάγκη για να καθαρίσει το μυαλό. Επειδή, θα σοκαριστούμε όταν διαπιστώσουμε την

αυξήθηκε δραματικά, χωρίς την αντίστοιχη αύξηση της παραγωγής των οικιακών προϊόντων και ο πληθωρισμός φούντωσε για τα καλά, αρχικά στην Ισπανία και εν συνεχεία σ' όλη την Ευρώπη του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα.

²⁰ Σπύρος Λαβδιώτης, "Νέο-Μερκαντισμός και η Χρεοκοπία της Ελλάδος", 15 Μαΐου 2010, <http://spiros26.wordpress.com>

δεινή θέση της χώρας μας και θα αναφωνήσουμε με οργή, *μα πως οι πολιτικοί και οι ακαδημαϊκοί δεν βλέπανε επί δεκαετίες τον όλεθρο μπροστά τους!*

Είναι γνωστό ότι η Ελλάδα δεν έχει ορυχεία χρυσού, εκτός από την περιοχή της Κασσάνδρας και πιθανώς στο όρος Παγγαίο του νομού Καβάλας. Επίσης είναι γνωστό, ότι μακροχρόνια, από την περίοδο της δεκαετίας του 1950 και της 100% υποτίμησης της δραχμής από τον Μαρκεζίνη(1953)²¹ η χώρα διαρκώς υπέφερε από δυσμενή εμπορικά ισοζύγια πληρωμών και συνεχείς υποτιμήσεις του νομίσματος. Μέσα σ' αυτή τη ζοφερή ατμόσφαιρα ένα πρωτοφανές περίεργο μπέρδεμα της οικονομικής σκέψης έλαβε χώρα. Ως θεραπευτική αγωγή της σοβαρής ασθένειας, διαγνώστηκε ότι αποτελεί ο *δανεισμός μέσω κρατικών ομολογιών*, αντί η *αύξηση της παραγωγικής διαδικασίας*. Η κατάσταση κατά την διάρκεια της επταετίας εξομαλύνθηκε, κι αυτό αποτελεί το παράδοξο της *καταπίεσης και της ελευθερίας* στην συμπεριφορά του σύγχρονου Έλληνα. Γιατί μετά την μεταπολίτευση οι πολιτικοί αγνόησαν το βασικό αξίωμα της οικονομίας ότι :«η εργασία είναι ο πατέρας και η γη η μητέρα του πλούτου του έθνους» την περίφημη ρήση του Petty. Έτσι *επινόησαν ως ορυχεία χρυσού τις κρατικές ομολογίες*, αλλά μέσα στην βιασύνη τους να πανηγυρίσουν την Πύρρεια νίκη, ξεχάσανε ότι αυτά τα εργαλεία χρέους είναι παράξενα, δεν έχουν μόνο *σώμα* που είναι το αρχικό κεφάλαιο δανεισμού, αλλά έχουν και *μεγάλη ουρά* που αποτελείται από περιοδικές πληρωμές του τόκου που ροκανίζουν σιγά-σιγά τα σωθικά της οικονομικής ευρωστίας μιας χώρας. Η ουρά μπορεί να μεγαλώσει ακόμη περισσότερο, όταν το κράτος αδυνατεί έγκαιρα να αποπληρώσει το αρχικό κεφάλαιο και με τον ανατοκισμό το δημόσιο χρέος με το πέρασμα του χρόνου γιγαντώνεται. Γι αυτό το ορυχείο bullion του παραδείγματος του Cantillon ως πηγή χρήματος *δεν είναι η ίδια πηγή* μ' αυτή των κρατικών ομολογιών.

Η ανακάλυψη πολύτιμων μετάλλων σε μια χώρα, όπως προαναφέραμε, αυξάνει την ποσότητα του χρήματος σε κυκλοφορία κι αυτή με την σειρά της την αγοραστική δύναμη των οικονομικών φορέων και την αναζωπύρωση του εμπορίου. Το επιπρόσθετο

---

²¹ Ο Σπύρος Μαρκεζίνης (1909-2000), στις 9 Απριλίου 1953, ως υπουργός Συντονισμού της κυβέρνησης Παπάγου, υποτίμησε την ισοτιμία της δραχμής προς το \$ δολάριο από 15.000 στις 30.000 και ακλούθησε η περικοπή των τριών μηδενικών του εθνικού νομίσματος. Η οικονομική κατάσταση της χώρας μετά την γερμανική κατοχή και τον αιματηρό εμφύλιο πόλεμο, ήταν ζοφερή με το ισοζύγιο διεθνών πληρωμών και τον προϋπολογισμό του κράτους μονίμως ελλειμματικά. Το κράτος λειτουργούσε με τα χρήματα της αμερικάνικης βοήθειας του σχεδίου Marshall. Τα οικονομικά μεγέθη, μετά την υποτίμηση βελτιώθηκαν σημαντικά, τα πρώτα ξένα επενδυτικά κεφάλαια έκαναν την εμφάνισή τους και η χώρα μπήκε σε ρυθμό θεαματικής ανάπτυξης, το αποτέλεσμα μιας ρωμαλέας πράξης.

χρήμα που δημιουργήθηκε στο κράτος, είναι *ίδιον χρήμα* κι αποτελεί δική του πηγή εισοδήματος. Οι κρατικές ομολογίες όμως, αποτελούν *αλλότριο χρήμα* και συνιστούν προσωρινή πηγή εισοδήματος του κράτους που πρέπει αξιόπιστα να αποπληρωθεί συν τους προκύψαντες τόκους. Έτσι, ενώ το κράτος με το ορυχείο πολύτιμων μετάλλων μόνο πληθωρισμό μπορεί να δημιουργήσει στην οικονομία, με συνέπεια την επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου, το κράτος με τις ομολογίες, πλην του πληθωρισμού που οδηγεί σε δυσμενή θέση το ισοζύγιο των διεθνών συναλλαγών της χώρας, πρέπει επιπρόσθετα να βρει τα αναγκαία χρήματα για να επιστρέψει *το αρχικό κεφάλαιο του δανεισμού συν τους τόκους*. Το κράτος στην προκειμένη περίπτωση έχει δύο επιλογές, ή *ν' αυξήσει την φορολογία*, ή *να μετακυλήσει το χρέος* συσσωρεύοντας το νέο χρεολύσιο στην πλάτη του παλιού και των νέων τόκων επάνω στους παλιούς, συν του αναθεματισμένου από την αρχαιότητα *ανατοκισμού* και την επαναφορά στη μνήμη μας τον πρωταγωνιστή στις Νεφέλες του Αριστοφάνη, τον πανικόβλητο Στρεψιάδη, ο οποίος πνιγμένος στα χρέη που επωμίσθηκε από την σπάταλη γυναίκα του, έψαχνε σοφιστή για να τον σώσει. Το ίδιο ακριβώς, με θλίψη το αναφέρουμε, πράξανε και οι πολιτικοί που επέλεξαν τον εύκολο, εντούτοις αδιέξοδο μακροπρόθεσμα δρόμο του δανεισμού, αντιστρέφοντας τις θεμελιώδεις οικονομικές αρχές της δημιουργίας εθνικού πλούτου, που βασίζονται στην *εργατικότητα και εχεμύθεια του λαού*. Έτσι δεν αναποδογύρισαν μόνο τα τραπέζια, αλλά πέταξαν και τις καρέκλες μαζί και μετά συνειδητοποίησαν ότι δεν έχουν μέρος για να κάτσουν, κι όλοι πλέον μας περιγελούν και το 'δάκτυλο' της Αφροδίτης μας κουνούν.

Είναι λοιπόν φανερό, ότι η μακροοικονομική ανάλυση του Cantillon είναι άκρως ενδιαφέρουσα στην ερμηνεία της σύγχρονης πανωλεθρίας της ελληνικής οικονομίας. Κι αυτό, διότι οι υποθέσεις του φιλελεύθερου μοντέλου του είναι ρεαλιστικές και το θέμα του διεθνούς εμπορικού ισοζυγίου που πραγματεύεται, όπως προαναφέραμε, αποτελεί το μείζον χρόνιο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας. Στην διαμόρφωση της βασικής υπόθεσης του μοντέλου, της ανακάλυψης του ορυχείου χρυσού κι αργύρου, από ότι διαφαίνεται, ο ιρλανδός οικονομολόγος είχε ως φόντο στη σκέψη του την καταστροφή της ισπανικής οικονομίας τον 16^ο αιώνα, λόγω του *υπέρ-πληθωρισμού* που προκλήθηκε από την εισροή του bullion σε συνδυασμό με την ανυπαρξία βιομηχανικής παραγωγής. Εξ άλλου, η βασική υπόθεση του μοντέλου, δεν διαφέρει διόλου από την μεταφορά του χρυσού κι αργύρου μέσω του Χριστόφορου Κολόμβου ή της Ισπανικής Αρμάδας.

Το παράδειγμα λοιπόν της τραγικής εμπειρίας της Ισπανίας είχε στο μυαλό του ο Cantillon, όπου η οικονομία μαζί με το μεγαλείο της κατέρρευσε παρά την εισροή από τις αποικίες του Μεξικού και του Περού άφθονου bullion, του μοναδικού αποδεκτού χρήματος του διεθνών εμπορικών συναλλαγών την εποχή εκείνη! Αυτό το φαινόμενο προσπάθησε με την ευφυΐα και την εμπειρία του ο Cantillon αναλυτικώς να ελεξηγήσει. Η εκπληκτική ερμηνεία του οικονομικού αδιέξοδου που επέρχεται στην χώρα, από την άνοδο των τιμών των προϊόντων λόγω της αύξησης του χρήματος σε κυκλοφορία, όταν δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη αύξηση στην οικιακή παραγωγή αγαθών και εμπορίου, κάνει χρήση μιας σωπηρής νομισματικής υπόθεσης: *ότι η κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος παραμένει σταθερή*. Εξ ου και οι πανηγυρισμοί των οπαδών της ποσοτικής θεωρίας, αλλά κι η αποκάλυψη του μονεταριστή Hume (1752) με την ‘πιστή μίμηση’ της *ποσοτικής θεωρίας του χρήματος*, τρία χρόνια πριν την εμφάνιση του γαλλικού βιβλίου (1755) και 22 περίπου χρόνια μετά από την συγγραφή της διατριβής του Cantillon.

Παρά το πέρασμα τόσων αιώνων, η βιβλική ρήση: «ουδέν κρυπτόν υπό τον ήλιο» επιβεβαιώθηκε με λαμπρότητα, κι αυτά που ανέλυσε ο οικονομολόγος ‘αίνιγμα’ στην περίφημη διατριβή του, οι ακτίνες του ήλιου φανερώνουν ότι η *πρότυπη διατύπωση* της θεωρίας του «μηχανισμού του είδους-ροής» του διεθνούς εμπορίου και της *ποσοτικής θεωρίας του χρήματος*, ανήκουν αναμφίβολα στον Cantillon. Εντούτοις, τις ελωμίστηκε ο Hume, με τρόπο δόλιο και επιζήμιο για την οικονομική επιστήμη που μας επαναφέρει πάλι στην αρχαιότητα, στην Πολιτεία του Πλάτωνος και στην απάντηση του σοφιστή Θρασύμαχου- στην ερώτηση του Σωκράτη *τι είναι δίκαιο*- ότι *δίκαιο είναι η δύναμη του ισχυρότερου*. Ήταν η περίοδος της θαλασσοκρατορίας της Μεγάλης Βρετανίας και οι Άγγλοι αποφάσισαν να οικειοποιηθούν, με *πρόσχημα* το πνεύμα του φιλελευθερισμού, ότι θεωρούσαν ως *πολύτιμο* από τ’ άλλα κράτη, από *σωματικά δικαιώματα*, αρχικώς με τον *θεσμό της δουλείας*, προχώρησαν σε *πνευματικά δικαιώματα* αργότερα, και τελικά *τα ήθελαν όλα, υλικά και άυλα*, ώσπου και τα μάρμαρα του Παρθενώνα κουβάλησαν στο Λονδίνο, και την ονόμασαν *περίοδο του διαφωτισμού και της προόδου*.

Σπύρος Λαβδιώτης

5 Σεπτεμβρίου 2010